ARH Diss. B-26624

Tartu Riiklik Ülikool
NSV Liidu Ajaloo Kateeder

Hildegard Karjane

Ülestõus Donil 1707–1709

Diplomitöö

NSV Liidu aj. kat.
inv. nr. 1928

Tartu 1966

Eessõna

XVII – XVIII sajandi talurahvasõdade seas omab tähtsa koha ülestõus Donil Bulavini juhtimisel.

Kuid Bulavini ülestõusule on pööratud suhteliselt väike tähelepanu. Kodanlik historiograafia peaaegu ei maini seda. Ülestõusu surimist alustati alles Nõukogude korra ajal, ja paljud küsimused on jäänud vaidlavaiks tänapäevani.

Esimesed allikaks ülestõusust on ajaleht „Vedomosti" teated. 20. juulil 1708. a. kirjutati seal, et Doni kasakas, varas ja joomalasalgaja Kondraška Bulavin kutsus kasakaid mässule ja purustas koos suure hulga mõttekaaslastega linnu ja külasid, kutsudes elanikke endaga ühinema. Nüüd on ta peamine kaaslane Draõi ja paljud teised tapetud või istuvad ahelais, Bulavin tappis ennast ise. Aga Doni kasakad nõigist linnadest tunnistasid

oma süüd.[1]

Pärast Põhjasõja lõppu kasutati Peter I initsiatiivil kogutud materjali „История Свейской войны" väljaandmiseks, millest oli peatükk ka Bulavini ülestõusust. Andmete saamiseks pöörduti 1724. a. ülestõusu mahasurujate V. Dolgoruki poole. Dolgoruki teatas, kui palju oli temaga sõjavägi, kus toimusid lahingud, mitmeid tuhandeid ülestõusnuid pooldi; aga kui palju kasakate linnu hävitati ja kui palju neis inimesi oli, seda ta ei mäletanud. Dolgoruki „memuaarid" on avaldatud ajakirjas „Исторический архив", 1955, nr. 4 V. I. Lebedevi poolt.

Bulavini ülestõusu vaadeldi kui kasakate mässu valitsuse vastu, mille iseärasus oli võitlus selle eest, et Doni alues kõik endine. Jäänuid elemente nimetati „headeks" inimesteks, sest nad süüdi valitsuse eest ja ei ühinenud mässuga.

Sellel sissekohal on ka suur nõukogude ajaloolane S. M. Solovjov oma töös „История России с древнейших времен", 15-16 osa, mis on uuesti väljaantud Moskvas 1962. a.

---

1 Ведомости времени Петра Великого, вып. 2, Москва 1906, lk. 5.

Solovjov peab ajaloo liikumapanevaks jõuks valitsuse tegevust, Bulavini ülestõusu aga mässuks, mis taotles riigivõimu hävitamist. Ta ei pea ülestõusu talurahvasõjaks.

Nõukogude ajaloolastest käsitleb Bulavini ülestõusu esimesena V.I.Lebedev. 1934.a. ilmub ta monograafia „Гулявинское восстание". Algul vaatleb Lebedev ülestõusu kui kasakate-talupoegade ülestõusu, hiljem räägib sellest kui võimsast talupoegade sõjast.

Ühtaegselt Lebedeviga uurib Bulavini ülestõusu N.S.Tšajev.

1935.a. ilmub Tšajevi ja Bibikova poolt avaldatud dokumentide kogu „Гулявинское восстание". Tšajev kirjutab seal peatüki „Ülestõus Donil". Ta peab Bulavini ülestõusu üheks suuremaks talupoegade-kasakate ülestõusuks, mis nõigutas feodaalpärisorjuslikku korda Venemaal. Kuid Tšajev hindab üle kasakate vanemate osa, kes koos rikaste alamjõorsu ja vanade ülemjõorsu kasakatega alvat ülestõusu algul ürsmeelselt välja astunud.

1946.a. avaldatakse trükis dokumentide kogu „Письма и думаки калмыка-

pa Петра Великого" VII osa, 1948. a. ilmub VIII osa. Kogumikus liidab kulgaliselt dokumente Bulavini ülestõusu kohta.

1954. a. antti välja „Очерки истории СССР", millis on peatükk „Ülestõus Doni 1707-1708". Siin esineb palju vastuolulisust, kuna autorid (V. I. Lebedev, E. P. Podjapolskaja) olid mõnedes küsimustes erinevatel seisukohtadel. Väitsus peetakse ülestõusu liikumapanevaks jõuks talupoegi, räägitakse aga kasakate-talupoegade ülestõusust, kuna talupoegade liikumist käsitletakse teises peatükis. Kuid erinevalt eelnevaist, näidatakse siin vastuolu vanemate ja kasakate vahel juba ülestõusu algul ning kaheldakse Bulavini enesetapus.

Ilukirjanduslikus teoses „Конец атамана Трубецкого", mis trükiti uuesti 1959. a., hindab N. Zadonski nagu Tšajevgi üle kasakate vanemate, eelkõige Žerštšikovi osa.

1961. a. ilmus A. P. Pronšteini raamat „Земля Донская в XVIII веке", milles autor käsitleb Bulavini ülestõusu peatükis „Kasakate, talupoegade ja tööinimeste ülestõus aastail 1707-1709".

Eelnevaist põhjalikum on E. P. Podja-

polskaja muimus „Восемание Тушабина" 1707-1709, mis ilmus täiesi 1962. a. Ta käsitleb Bulavini ülestõusu talupoegade-kasakate ülestõusuna, mis on ühtlasi lüliks XVII-XVIII saj. talupoegade sõdade ahelas.

Käesoleva töö eesmärgiks on kirjeldada ülestõusu käiku aastail 1707-1709, näidata, millised eiruvad sisuerkohad on ajaloolastel nii ülestõusu üldisel hindamisel kui ka üksikküsimustes.

I peatükk

Doni kasakkond XVIII sajandi algul

Doni kasakkond kujunes XVI sajandi algul.

Kaubalis-rahalisi suhete arenemine Venemaal seoses põllumajanduse, tööstuse ja kaubanduse arenemisega viis ekspluateerimise tugevnemisele ja rahvamasside olukorra halvenemisele. XV saj. II poolel moodustatud tsentraliseeritud riik suurendas väljamineekuid, rahvamassidele pandi peale uued maksud ja kohustused. Tugevnes pärisorjus. Teravnes klassivõitlus, mis avaldus mitte üksnes avalikes väljaastumistes, vaid ka põgenemises feodaalide juurest.

Põgenikke meelitas Donimaa - kalarikkad jõed, viljakas pinnas, tihedad metsad täis metsloomi. Donile ei ulatunud mõisnike ja valitsuse võim.

XIII saj. vallutati Donimaa tatarlaste poolt, kes jätsasid oma riiigistereisi ka pärast tatari-mongoli ikke ku-

kutamist. Vene riik võttis ette rea abinõusid lõunapiiri kindlustamiseks – moodustati linnadest ja kindlustest kaitseliinid, mis olid tugipunktideks võitluses tatarlastega. Linnade ees oli liinne kaitseliin; see koosnes väikestest salkadest stepis ja teatas tatarlaste ilmumisest lähemale kindlustatud punktile. Teenistujaile nii linnades kui ka patrulliides anti maad ja maksti palka; neid nimetati linna- ja staniitsakasakateks.[1] Osal põgenikel õnnestus saada teenistuskasakaiks, enamus aga liikus edasi Doni ääremaale, kus varjasid end riigivõimu eest ja võitlesid tatarlastega. Viimane asjaolu sundis neid ühinema relvastatud salkadega. Nad nimetasid end Doni kasakateks.[2]

Erilised tingimused Donil tingisid majanduse, sotsiaalsete suhete ja poliitilise organisatsiooni omapära.

XVI saj. algul tegelesid kasakad jahipidamise ja kalapüügiga. Tatarlaste pidevad röövretked ei lasknud areneda põllumajandusel.

---

[1] История Дона, Ростов н/Д 1965, lk. 97.
[2] Sealsamas, lk. 98.

Tsaar pidas kasakaid põgenikeks, kellel lasub riigi põlgus.[1] Kuid varsti taipas ta rende tähtsust elava kaitsevallina riigi lõunapiiril ja nõustus varustama sõjamoona ja toiduainetega. Algul maksti palka vaid ustava teenistuse eest, XVII saj. alguses muutus see enamvähem regulaarseks. Kasakate ülesanne oli teatada valitsusele kõigest, mis toimus piiritagustes maades ja saata Vene saadikuid läbi Doni steppide. Teenistus polnud regulaarne. Sulikus ringi riiusmisest elatuvaid salku.[2]

Stiihiliselt kujunesid kasakate atamanid, kes ühendasid üksikuid salku ja juhtisid neid võitluses. Valitsuse katse ühendada kasakaid ülevaltpoolt ei õnnestunud (kasakad keeldusid vastu võtmast 1592.a. rende juurde saadetud bojaar Hruštšeni).[3]

XVI saj. ei kujunenud kasakad veel omaette seisuseks.

XVII saj. algas riigi lõunaalade hoogne kolonisatsioon – põgenenud talupoegadele järgnesid mõisnikud. Üks osa Donile ümbu-

---

1 История Дона, lk. 100.
2 Sealsamas, lk. 103-104.
3 Sealsamas, lk. 105.

asunuist moodustasid vene talupojad ja käsitöölised, teise osa Ukraina talupojad, kes kuni XVII saj. keskpaigani olid Poola võhumise all. Samuti meelitas Don Zaporožje kasakaid, tatarlasi, leedulasi.[1]

Kui XVII saj. I poolel tundsid põgenenud end Donil vabadena, siis sajandi lõpul võis seda lugeda vel „heaks vanaajaks". Siia suunduv mõisnikulik-kloosterlik kolonisatsioon surub talupoegi edasi liikuma Doni ülemjooksule ja lisajõgedele - Hopjorile, Buzulukile, Medveditsale, Severnõi Donetsile, ja veel kaugemale - Volgale, Kubanile ja Terekile.[2]

Tähtsat osa kasakate majanduselus etendasid endiselt kalapüük ja jaht. Kala ja metsloomad olid ka kaubaks - vene ja ukraina kaupmehed müüsid siin relvi ja tööstuskaupu, ostsid kala ja karusnahku. XVII saj. II poolel areneb karjakasvatus, eriti Doni ülemjooksul; kasvatati hobuseid, sarvloomi, sigu, lambaid. Kuni XVII saj. kolmanda veerandini ei tegeldud ülem-Donil põlluharimisega. Varem (kuni 1685.a.) Hopjoril ja Medveditsal

[1] История Дона, lk. 107.
[2] Булавинское восстание, Москва 1935, lk. 7.

põldu ei küntud ja vilja ei külvatud, vil-
ja veeti sisse vene linnadest ja toituti
metsloomadest ja kalapüügist; aga nüüd
... kasakad künnavad põldu ja külvavad
vilja" – kirjutas Tambovi vojevood. 1690. a.
kuulati Donil tegelda põllumajandusega.
Samal ajal teatavad dokumendid, et pō-
geninud omavoliliselt külvavad vilja
Hopjoril jt. jõgedel.[1]

Kasakad vajasid vilja, relvi ja sõja-
moona. Nende ühiku hankimise vahen-
diks olid sõjakäigud – sõideti mööda
stepi ja Musta mere türklaste juurde
või rööviti teel kaubakaravane, samuti
tiostati rünnakuid tatarlaste ja nogai-
laste aladele. Saak, eriti vangid, vahe-
tati vangisolevate kasakate vastu, üle-
jäänud jagati omavahel ja müüdi või
vahetati kauba vastu.

Tähtsaks allikaks vilja, relvastuse, raha,
riiete, sõjamoona saamisel oli tsaari
palk, mida XVII saj. hakati regulaarselt
maksma.

XVII saj. kujuneb välja kasakate oma-
pärane sõjalis-poliitiline organisatsioon-

[1] Булавинское восстание, lk. 13.

Doni Sõjavägi.

Kõrgemaks võimuorganiks oli Sõjaväe ring, mis kogunes Tšerkasskis kord aastas, kevadel. Ringist võtsid osa kõik kasakad. Eriti tähtsate küsimuste puhul sõitsid Sõjaväe esindajad staniitsadesse ja kutsusid kasakaid Tšerkasski, kuhu jõuludel kogunesid kasakad lähemaist linnadest ja ülejäänud kasakate saadikud. Ringist ei saanud osa võtta alla 16½ a. vanused, tööinimesed, burlakid, vaimulikud.[1]

Sõjaväe ring otsustas järgmisi küsimusi: sõjaväeulutamine, rahusõlmimine, abivägede saatmine tsaarile, saadikute saatmine ja vastuvõtmine, kiriku- ja kloostriasjad, sõjaväeadministratsiooni valimine ja selle muutmine, vallandamine kasakkonnast, uute linnade rajamine, maaküsimuse lahendamine, kohus kriminaalkuritegijate üle, tsaari palga jaotamine.[2]

Igal aastal valiti Sõjaväe ataman, kes juhtis relvastatud jõude, vanustamist, kõrgemat administratsiooni ja diplomaatiat. Sõjaväe atamani lähemaks abilisteks oli

---

1 Леонтьев, В.И., Грузавтоское восстание, М. 1934, lk. 27.
2 Sealsamas.

jessaul, kes oli nagu politsei ja kohtuminister. Peale nende valiti djaad, peasekretär ja tõlk.[1] Rahu ajal täitsid nad täpselt ringi korraldusi, sõja ajal nende osatähtsus suurenes. Kui ring polnud atamaniga rahul, pidi see oma ameti maha panema.

Samasugune valitsus oli ka Doni linnades – ringil otsustati tsiviilkohtuasjad, valiti ataman ja jessaul, kes allusid ringile.[2]

Selles valitsemissüsteemis oli demokraatia elemente. Kasakad räägisid uhkusega oma vabadusest ja võrdsusest. Kui näiteks vene saadik Vaštšenin teel Moskvast Türgisse tõi 1592.a. kasakatele tsaari kingituse – kalevit ja taktis anda, paremale head, aga liitkasakaile halvemat", vastasid kasakad, et neil on „kõik võrdsed", ja jagada tuleb kogu sõjaväele.[3]

Kuid juba sel ajal oli kasakate võrdsus rohkem näiline kui tegelik. Kuigi Donile tulnud inimestest enamuse moodustasid maalalamate kihtide esindajad, tuli siia ka rikkaid talupoegi ja kaupmehi, isegi

---

1 Лебедев, Булавинское восстание, lk. 27.
2 История Дона, lk. 113.
3 Прошлитейн, А.П., Земля Донская в XVIII веке, Ростов 4/D 1961, lk. 108.

aadlikke. Veel suurema tähtsuse sotsiaalse ebavõrdsuse tekkimisel Donil omas grupi kasakate rikastumine sõjakäikude, kaubanduse, paremate karjamaade ja kalapüügikohtade kaaramise arvel. Kõige selle tulemusena jagunes kasakkond juba XVII saj. keskpaigaks kahte gruppi – ühelt poolt rikkad, vanad, tõelised kasakad, teiselt poolt kasakate kehvistu, nn. paljasjalgsed.[1]

Enamus jõukaid kasakaid elas Alam-Donil, kus olid võimalused rikastumiseks-head kalapüügikohad, karjamaad, siit oli kerge teostada sõjaretki, siia tuli ka tsaari palk. Rikastumist soodustas sõjavangide ja põgenike kasutamine töödel.

Kasakate kehvistu elas põhiliselt Kesk.-Donil, Hopjoril, Buzulukil, Medveditsal ja Hoveljal. Nad ei saanud tsaari palka. Sõjakäikudel olid nad alamjooksu kasakate kontrolli all, said niilt sageli sõjavarustuse ja loovutasid selle eest suure osa oma sõjasaagist. Kuid ka ülemjooksul oli jõukaid kasakaid. Seoses karjakasvatuse ja põllumajanduse arenemisega XVII saj. II poolel, toimub sotsiaalne diferent-

[1] Прошлецкий, Земля Донская в XVIII веке, lk. 108–109.

seisumine nii ülem- kui alamjoonsul. Pole enam oluline jaotada kasakaid ülem- joonsu ja alamjoonsu kasakaiks, vaid kehvistuks ja jõukaiks.[1]

Jõukate kasakate hulgast valiti tavaliselt vanemad esotsas atamaniga, kellel oli suur mõju sõjaväe ringi otsustele.

XVII saj. I poolel nimetati vanemaiks sõja- ja staniitsaatamane. Hiljem see mõiste laienes, vanematest nimetati mitte üksnes atamane, vaid kõiki „tähtsaid inimesi", kel oli amet ja rikkus. Sageli pidasid atamanid eelnevalt nõu vanematega, kui ringil arutati eriti tähtsaid küsimusi.

Moskva valitsus kasutas vanemaid oma huvides.

Sotsiaalsed vastuolud Donil avaldusid erilise jõuga juba Razini ülestõusu ajal. 1666. a. „kehvistu... riisus rikkaid kasakaid ja purustas rende majad".[2] Rikkad, vanemad aga läksid sõnnuleppele Moskvaga, andsid välja Razini, mille eest said 500 setserti vilja ja 100 ämbrit viina.[3]

XVII saj. 80-ndail aastail toimus ülem-

1. Прокопович, Земля Донская в XVIII веке, ск. 109.
2. Svalsamas
3. Булавинское восстание, ск. 15.

joonsu-kasakate ülistõus, mis laienes ümberkaudsetele talupoegadele. 80-ndate aastate lõpul haaras Doni vanausuliste liikumine-alam-Donil ja Ukrainas on mäss nagu Stenka Razini ajal – üldi selle kohta.[1]

XVII saj. lõpul ja XVIII saj. toimus Venemaal ühesuguselt kaks protsessi: ühelt poolt tugevnes pärisorjus, tugevnes feodaalriik, muutudes absolutseks monarhiaks, kasvas talupoegade ekspluateerimine, suurenesid riigimaksud ja kohustused ja üha väljakannatamatuks muutus tsaarivalitsuse omavali. Teiselt poolt kasvasid tootlikud jõud, areneb kaubatootmine, manufaktuurid, tekkis ühtsete maade turg.

Mõlemad protsessid puudutasid Doni ja selle ümbrust. Pärisorjuse tugevnemine kutsus esile uue põgenike voolu Donile. Kui XVII saj. lõpul oli Donil 15000 kasakat, siis XVIII saj. algul oli neid juba 30000.[2]

Kuid kasakaks saamine polnud enam nii lihtne. Algul sai kasakaks igaüks, kes soovis; XVII saj. keskpaigaks oli sellest vaja omada kohust ja sõjavarustust, maja-

1 Булавинское восстание, lk. 17.
2 История Дона, lk. 142.

pidamist ja elada Donil vähemalt aasta.[1] Edasi suurendati veelgi Donil elamise aega 5-7 aastani ja alles siis sõjaväe ring otsustas, kas võetakse kasakaks või ei. Paljud põgenikud jäid kaugaks hulkureiks, paljud said söltuvaiks rikkaist kasakaist ja töötasid nende juures sulastena.[2]

Looduslikud rikkused meelitasid Donile mitte ainult põgenikke, vaid ka mõisnikke ja ettevõtjaid. XVII saj. lõpul suundus Donile mõisnikelik-kloosterlik kolonisatsioon, suundus põgenikud Doni ülemjooksule ja harujõgedele. Mõisnike maavalduse kindlustamisega võttis valitsus otse Krimmi (1687, 1689) ja Asovi sõjakäigud (1695, 1696). Asovi vallutamine 1696. a. oli pealetungi alguseks Doni sõjaväe iseseisvusele. Pärast rahu Türgiga 1700. a. ei lubatud kasakaid minna sõjakäikudele Asovi ja Mustale merele – see võttis kasakailt tähtsa majandusliku sissetuleku-allika.[3]

1702. a. antii käsk, mille kohaselt Donil Asovi lähedal kuni Donetsini, samuti murel ja lisajõgedel pole Doni kasakail

1 Подъяпольская, Е.П., Восстание Булавина, М. 1962, lk. 56.
2 Sibiusamas.
3 Булавинское восстание, lk. 19.

lubatud kalu püüda; neis kohtades kästi kalu püüda Aasovi elanikel. Kui kasakad kaebasid, et neil raha puhul Türgiga mingeid muid sissetulevallikaid peale kalapüügi ei ole, täpsustati 1703. a keelupiirkonda – Aasovist mööda Doni kuni Mjartõi Donetsi suudmeni 10 versta ja Aasovist mereni 4 versta. Hiljem lubati seal kala püüda vaid Aasovi kuberneri järelvalve all.[1]

Piirati kasakate kaubandust. 1703. a. anti seadus, et kuivatatud kala ei tohi müüa, sest „kala on tarvis tema kõrguse tarvidustens".[2]

1704. a. piirati kasakail metsaraiumise rajoon – ei lubatud raiuda Donetsist allapoole Doni ja mõlemal pool seda jõge – ja keelati täiesti metsamüük.[3] Kehtud metsakasutamise kohta piirasid loomade küttimist ja kauplemist nahkadega.

Kasakad pidid kandma neile ebahariliku garnisoniteenistust, eriti alamjooksul selle lähiduse tõttu Aasovile.[4]

Kasakatel oli kohustus pidada postiteenistust Valuiki ja Aasovi vahel.

---

1 Булавинское восстание, lk. 20; 75.
2. Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 65.
3 Булавинское восстание, lk. 20.
4 Scalsamas.

Seoses sellega anti 1700.a. käsk Doni ülemjooksu kasakaid, kes elavad Hopjoril, Medveditsal ja teistel jõgedel, asustada kahele tasovii viivale teele – Valuikist ja Rãbnõist tasovini. Hiljem lisati selgitus, et ümberasustamine puudutab ainult uustulnukaid (peale 1695.a. tulnuid), kuna põlistel elanikel on lubatud jääda Donile.[1]

1701.a. asustati ümber umbes 1000 perekonda.[2]

Kuni XVII saj. lõpuni säilitas kasakkond autonoomsuse kohtu, valitsuse ja välissuhetes, kuid juba sajandi viimasel kolmandikul hakati kasakate vabadusi piirama. Alates 1671.a. pidid kasakad andma vande igale valitsejale – siista tsaari eest ja anda välja mässajad. Sellega sai alguse vana kasakate tava – jäelt mitte kedagi välja anda – likvideerimine. 1673.a. järgnesid tsaari käsud – Donile mitte vastu võtta põgenenud talupoegi, sõdureid, madruseid jt.[3] Kuigi kasakad kohe ei allunud sellele käsule, hakati juba XVII saj. 80-ndatest aastatest põgenike varjamist pidama seaduse rikkumiseks.[4]

1703.a. keelati saadikute saatmine naaber-

---

1 Л. Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 63.
2 Булавинское восстание, lk. 21.
3 Л. Пронштейн, Земля Донская в XVIII веке, lk. 219.
4 Kalsamas.

rahvaste juurde ilma tsaari kuberneri loata.[1]

XVII saj. lõpul ja XVIII saj. algul omandab põgenike arv hiiglasuure ulatuse. Mõisnikel ei jätku töökäsi; nad kirjutavad valitsusele palvekirju, et põgenikke tagasi saadaks. „Talupojad koos naiste ja lastega põgenevad Donile, Hopjorile ja Medveditsale, paljud külad on tühjaks jäänud" – kirjutatakse ühes palvekirjas 1690. a.[2] Nende piirkondade elanike arv suureneb kümme korda. Enamus saabujate linnu tekib XVII saj. 80–90-ndail aastail ja XVIII saj. algul. Näiteks ataman Minajevi järgi oli 1672. a. teel Moskvast Tsherkassi ainult 48 linna, 1692. a. aga oli Donil ja tema lisajõgedel 125 linna.[3]

Bulavini ülestõusu ajal oli Severnõi Donetsil 12 linna 1680 elanikuga, Hopjoril 26 linna 3870 inimesega, Buzulukil 16 1490 elanikuga, Medveditsal 17 linna 1480 elanikuga, Golubinskist Tsherkasski 33 linna 6570 elanikuga, Tsherkasskis 5000 inimest, Donetskist Golubõjeni 20 linna 6950 inimesega, Donil 5 linna 1780 elanikuga.[4]

---

1 Medjedev, Булавинское восстание, lk. 28.
2 Булавинское восстание, lk. 9.
3 Schlesamas, lk. 10.
4 Scalsamas.

Elanike arv linnades on ligikaudne, sest Doni atamanid, kes kaitsesid rikaste huve (põgenikke kasutati tööjõuna), varjasid taktikalt nende arvu.

1703. a. saadetakse Donile kaks ametnikku - Puškin ja Kologrivov - Doni elanikkonda üles kirjutama, ja nimelt – mis ajast elavad kasakad Donil, kas ei ole nende juures põgenenud sõjaväelasi, laevaehitustöödelt ära jooksnud töölisi, põgenenud bojaaride holoppe ja talupoegi ja teisi mitmesugustest kihtidest inimesi. Ülesanne oli need, kes võtsid osa Astrahani sõjakäigust, Donile jätta; kes olid Donil enne Astrahani sõjakäiku, aga ei võtnud sellest osa - saata Valuiki ja Kõbnõi vahelisele alale; Astrahani viiva tee ääre; kes tulid Donile peale Astrahani sõjakäiku, saata tagasi nendesse kohtadesse, kust nad tulid, aga iga kümnendat neist karistada ja saata Astrahani sunnitööle. Aga kui kasakad edaspidi võtavad vastu põgenikke, karistada surmanuhtlusega.[1]

Puškin ja Kologrivov käisid läbi 50 linna - ja nad ei leidnud seal ühtki mus-

[1] Восстание, lk. 119–120.

tulnukat. Kasakad ütlesid, et linnad on asustatud enne tsaovi sõjakäiku ja kes sõjakäigust osa ei võtnud, on juba välja saadetud, aga põgenenud bojaaride koloppe ja talupoegi üldse neis linnades ei ole.[1]

Peeter I kirjutas Dolgorukile – Doni kasakad ei saada põgenikke linnadest välja ja hoiavad oma majades, sest kasakaist mõisnikel on tööjõudu samuti vaja kui teistel.[2] Veel enam, 1706. a. kirjutavad Voroneži mõisnikud, et talupojad põgenevad vahetpidamata, aga meelitavad ja saadavad neid põgenenud inimesi Donile kasakad.[3] Võitlus talupoegade eest võttis isegi sellised vormid, nagu näiteks Pristanskois, kus kasakad vabastasid hulga vahistatud põgenikke ja võtsid endaga kaasa.[4]

Põgenikke kasutati tööjõuna nii maaharimisel kui tööstuses, millega kasakad üha enam hakkasid tegelema. Sellist tuleb nende visa vastupanu Moskva eskirjadele. Tekivad kokkupõrked jõudaalidega.

Üks selline oli Pristanskoi kasakate võitlus

---

1 Бугославское восстание, lk. 22.
2, 3 Sealsamas, lk. 25.
3 Sealsamas.
4 Sealsamas.

valdusalade pärast Hopjoril, mis olid antud Tambovi piiskopile, hiljem kaupmees Anikudinovile. Kasakad läksid omavoliliselt metsa ja teistele kõlvikutele, püüdsid kalu ja metsloomi, raiusid metsa, karjatasid karja ja tegid heina. 1706a. ehitasid kasakad Saveli jõele veski ja panid kinni kalade tee.[1] Teostatakse kogumi relvastatud kallaletung – Pristanskoi kasakad koos Beljajevski ja Grigorjevski kasakatega läksid Russkaja Poljanasse, esitasid dokumendi neile maadele ja nõudsid, et Anikudinov sealt lahkuks.[2]

Valitsus lahendas tüli kasakate kahjuks: neil keelatakse kasutada ja kahjustada Anikudinovile rendile antud kõlvikuid.

Severnõi Donetsil toimus võitlus kasakate ja Izjumi polgu vahel. Tüliobjektiks olid soolakaevandused, samuti mets, heinamaad, kalapüügikohad ja karjamaad Bahmutil, Žerebtšal ja Krasnajal. A. 1700–1707 käib see maa-ala käest-kätte.

1701. a. ehitasid kasakad Bahmutile linna ja alustasid soolatootmist. Järgmisel aastal kaebasid kasakad, et Izjumi polkovnik

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 59.
2 Булавинское восстание, lk. 87.

Šidlovski saatis Bahmutile oma polgu, kes ajavad neid sealt ära, purustavad, röövivad ja tapavad. Veidi hiljem kaebab Šidlovski, et kasakad tapavad ja röövivad ja ei lase heina niita.

1704. a. anti Bahmut ametlikult Šidlovskile ja Izjumi polgule. Järgmisel aastal purustatakse ja põletatakse Bahmut ataman Bulavini juhtimisel. Ta ei lase vaidlusaluseid maid ülleskirjutada djaak Gortšakovil, kes saadeti siia 1706. a. suvel, ja hoidus teda vahi all, saadab tagasi Voroneži.[1] 1707. a. lõpeb võitlus formaalselt Šidlovski võiduga, praktiliselt võitlus jätkub. Peeter I kirjutab Dolgorukile, et ta rahustaks ja hävitaks sealse vaenu.[2]

Bahmuti elanikkond koosnes põhiliselt põgenikest. Krasnaja jõel oli eriline kasakate maja, kus võeti vastu põgenikke.[3] Šidlovski teatas, et Toriist lähevad elanikud ilma valitseja loata Bahmuti; seal on palju igasugustest kihtidest venelasi ja põgenenud talupoegi, kes elavad vabalt ja mingis teenistuses ei ole.[4]

---

1 Бунташное восстание, lk. 28.
2 Sealsamas.
3 Sealsamas, lk. 29.
4 Sealsamas, lk. 78.

Peale põgenenud tööliste, talupoegade ja sõdurite koonduvad Severnõi Donetsi piirkonda Kopjorilt, Medveditsalt ja Buzulukilt ümberasustatud kasakad. Siin toimub Bulavini ülestõus suure jõu, ägeduse ja kestvusega.

Rikas Doonmaa ja teda ümbritsevad alad olid vastuolude keskpunktiks, mis põimusid põlista kasakate, uue kasakkonna, põgenike, pärisorjast talupoegade, feodaalide ja valitsuse huvid. Viimane tahtis allutada kogu Doni elanikkonda.

Põlised, jõukad kasakad hoidsid kõvasti kinni omandatud maadest. Lõpmatu põgenike vool tõi Donile üha uusi elanikke, keda jõukad kasakad püüdsid orjastada, muuta neid oma sulastes kalapüügil, jahil, järelevalves kobusekarjadele, soolatootmises, selle müügias. Osa alamjooksu kasakaid muutus mõisnikes, ettevõtjaks, kaupmeesteks. Seda väljakannatamatum oli neile konkurents mõisnike poolt, kes haarasid Doni maid, ja valitsuse uuaasid maade jaotamisest mõisnikele ja kloostreile, keeldudest, mis piiradutasid metsa- ja kalamajandust ja tõid kahju jahile, kalapüügile

ja vastavale kaubandusele.

Kui alamjooksu kasakail õnnestus enam-vähem säilitada oma kõlvikud, sest valitsus pidi kasakate vanematega arvestama, siis ülemjooksu kasakad, peamiselt põgenikest formeerunud, tundsid eriti tuvavalt peolaalse riigi survet, kes asustas Doni ülemjooksuealad lossitalupoegadega, andis asustamata maad mõisnikele ja asustas kasakad ümber.

Veel tugevamini tundsid survet põgenikud – õigusetud inimesed, kes otsisid tööd, sulased ja burlakid, kes varjasid end Doni. Kõiki neid ühendas vaen võhujate vastu.

Donimaa käärib. Tsaari spioonid teatasid järgmistest jutuajamistest põgenike hulgas: „Tasovit ei ole riigile kasuks, Doni kasakad, võtnud selle, annavad selle Türgi sultanile nagu ennegi."[1] „... et tsaar Ivan Aleksejevitš on elus ja elab Jerusalemmas, sellepärast et bojaarid varastavad. Tsaar Peeter armastab bojaare, aga tsaar Ivan alamrahvast.[2]

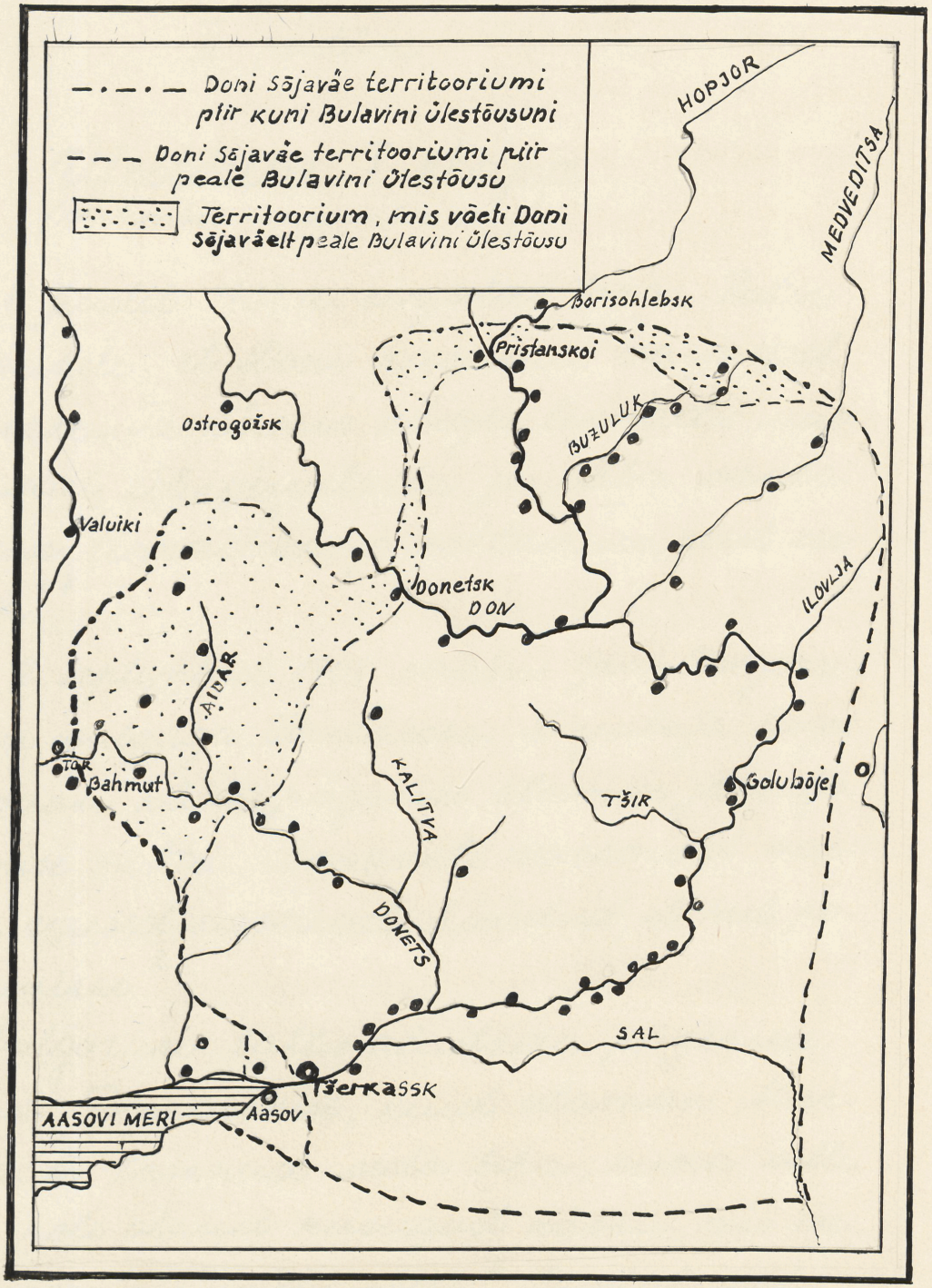
---

1 Медведь, Тушинское восстание, lk. 30.
2 Sealsamas.

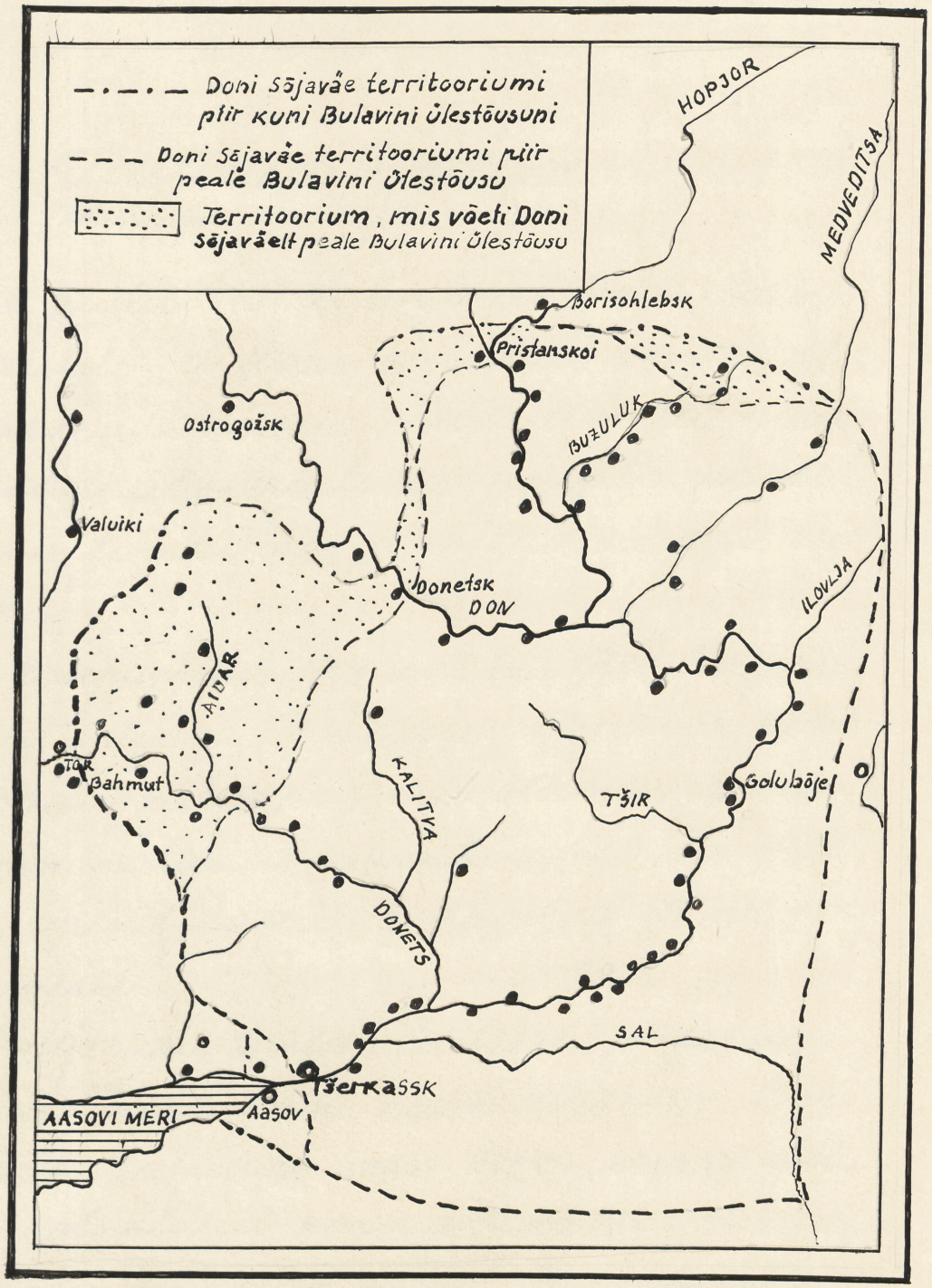
Viha bojaaride vastu sihines vihaga tsaari vastu. 1701.–1703.a. kuulutab Doni kaos ülesnutsetiga tappa bojaare ka sellised lausuid: „Praegu meil Doni muutub valitsejast kitsaks; kui ta tuleb meie juurde Donile – me võtame ta kinni ja anname Türgi sultanile."[1]

Bulavini ülestõus ei puhkenud juhuslikult, pinnas sellens valmis aastatega. „Maasis kuumuda sõde, ja süttis ülestõusu tulekahju, mis haaras mitte ainult Doni, vaid ka kogu Doni-äärse ja osa Volga-äärset. Tema vastukaja kandus paljudesse Moskva riigi piirkondadesse."[2]

1. Булавинское восстание, lk. 17–18.
2. Лебедь, Булавинское восстание, lk. 30.

Doni Sõjaväe territoorium
XVIII saj. algul

Doni Sõjaväe territoorium
XVIII saj. algul

II peatükk

Ülestõusu I etapp
(september – november 1707)

6. juulil 1707. a. kirjutas tsaar Peeter Dolgorukile, et Doni kasakad vajavad põgenikke. Ta käskis kõigis linnades mustulnukad üles kirjutada ja „välja saata nendesse linnadesse ja kohtadesse, kust keegi tuli".[1]

2. septembril 1707 saabus Juri Dolgoruki oma salgaga Tšerkasski. Kirjutaja luges ette tsaari käsu põgenike otsimise ja väljasaatmise kohta. Kasakate vanemad vaikisid, vaesed kasakad hüüdsid, et neil pole põgenikke.[2]

Dolgorukil tuleb alustada põgenike otsimist Tšerkasskist, kuid ataman Maksimov ei lasknud seda teha, kuna selle ajani pole alnud niisugust käsku, mis keelaks põgenike vastu võtta.[3] Samal ajal osutas Maksimov abi põgenike otsingule ülem-Donil, andes Dolgorukile kaasa vane-

---

1 Булавинское восстание, вып. 7, ст. 113.
2 Задонский, Н., Кондратий Булавин, М. 1959, ст. 13.
3 Булавинское восстание, вып. 11, ст. 119.

mad Petrovi, Saveljevi, Solomata, Matvejevi, Ivanovi.

Doni kehvistut ootas sunnitöö, pens, pärisorjus; kohalikke rikkaid kasakaid-hüvede kaotus, mida saadi põgenike varjamisest; vanemaid – Peetri viha. Rahulolematus haaras kasakate kõiki kihte. Dolgorukii hukkamise mõte tekkis juba ta Tšerkasskis olemise ajal – vaseid avalikult, rikkaid salaja. Dokumendid näitavad, et Dolgorukii tapmine toimus Maksimovi nõusolekul ja õhutamisel.

Olukord Tšerkasskis oli äge. Ringil räägiti isegi sellest, et „tappa bojaare ja välismaalasi".[1] Nõuanne Dolgorukile – sõita Severnõi Donetsile, kus oli palju põgenikke, oli antud tagamõttega, et seal õiendatakse taga arved. Maksimovil polnud olnud midagi ka selle vastu, kui hukkuvad teda saatvad vanemad.

Kasakas Kartaši tunnistuse kohaselt andis Maksimov Trjohostrovi kasakale Boldõrile kobuse ja käskis kõigis linnades kutsuda vabatahtlikke tapma Dolgorukii. Tšerkasskis ei julgetud seda teha, sest paljud

[1] Бунташное восстание, nr. 27, lk. 163.

kasakad olid teenistuses Poolas. Maksimov saatis enda nimel kirjad ülemjoonsuelinnadesse, õhutades Dolgorukile vastupanu osutama.[1] Inglise saadik Veres kirjutas, et Maksimov kutsus kirjadega ülestõusule, tõotades kõigi jõududega toetada.[2]

Moment ülestõusuns oli soodus – valitsus oli pinalvenivas ja rasses sõjas Rootsiga, siseraal toimusid talupoegade rahutused, Volga ääres baškiiride, tatarlaste ülestõusud, ebakindel oli olukord Ukrainas, Zaporožjes, Jaikil, Terekil.

Dolgorukii salgas oli 200 inimest, neist 160 sõjamehest. Maksimov andis lisaks veel 140 inimest. Niisiis liikus 340-liine salk 6. sept. 1707 mööda Doni üles. Dolgorukii alustas kasakaküla Manõtšas. Melehhovis õnnestus tal tabada 20 põgenikku. Seal jagas ta oma salga nelja gruppi – esimene liikus mööda Doni Tsõrnaavast Panšini Plohhovi juhtimisel; teine Donilt Panšinist Donetsnini kapten Kirejevi juhtimisel; kolmas mööda Hopjori eesotsas

1 Грузавинское восстание, nr. 27, lk. 162.
2 Sealsamas, lk. 37.

Tenebekoviga; neljas Buzulukil ja Medveditsal eesotsas Hvorovoiga.[1] Dolgorunki ise läks Severnõi Donetsile. Läbinud 8 linna, eraldas ta Mitjakinis veel ühe grupi vendade Arsenjevite juhtimisel ja saatis selle mööda Donetsi ülles. Nii sulas Dolgorunki sala kokku. Iga rahutus, mis tekkis seoses ülleskirjutamisega, kasvas mitte päevade, vaid tundidega.

Dolgorunki kirjutas ülles kõik kasakad. Ilmutulnukad kirjutati eraldi ja saadeti konvoi saatel sinna, kust nad olid tulnud. Elanikega käitus Dolgorunki julmalt ja nõudis seda ka oma alamailt. Paljud staniitsad põlutati maha, pusti ka paljusid vanu kasakaid, lõigati ära ninad ja kõrvad, väikesi lapsi poodi puude otsa.[2] Bulavin kirjutas hiljem, et ei halastatud ei naiste ega laste peale. Saadeti välja umbes 3000 inimest.[3]

Buzulukil ja Medveditsal teostas ülleskirjutamist Hvorov. Läbinud 32 linna, lõpetas ta ülleskirjutamise ja pöördus tagasi. Tagasitul sai ta Dolgorunkilt käsu

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 123.
2 Булавинское восстание, lk. 31.
3 Лебедев, Булавинское восстание, lk. 32.

veikond ülis kirjutada, kuna oli liiga vähe mustulnukaid leidnud.[1]

Dolgorukile ei osutatud avalikku vastupanu. Oblivenski ataman võttis teda vastu soola ja leivaga ja teatas, et linnas pole mustulnukaid, sest nad jooksid laiali, kui kuulsid, et neid ülis kirjutatasse ja välja saadetasse. Kuid üks kasakas reetis Dolgorukile, et neil on 200 mustulnukat, aga nad leppisid enne kokku neid mitte välja anda. Järgnes arvetõiendamine. Sama lugu oli ka teistes staniitsades: Belovodskis ja Javoružnis osutusid kõik mustulnukains, Novõi Aidaris oli neid 150 (.vanu" kasakaid 32). Dolgoruki jättis need isegi .kuni käsuni" staniitsasse, sest sai aru, kui sütitu materjal see on rahutustes.[2]

Nii jõudis Dolgoruki Šulgini linnani Aidaril. Sadade põgenike ärasaatmisega ei jätkunud konvoid. Paljud põgenesid või varjasid end ülekirjutamise eest.

Aktiivsemad kasakad juba septembris kogunema Orehovo Buerakki, 3 versta Novõi Aidari linnast, – kasakad

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 124–125.
2 Scalsamas, lk. 125.

ja „palju vändavaid vene inimesi – põgenenud talupoegi, burlakke, kasakate sulasid.“[1] Nende eestvõtjas sündis Trjohizbjanski kasakas Kondrati Bulavin, kelle juhtimisel süüdati 30. tagasi Bahmuti soolakaevandused ja kelle arreteerimist nõudis Dolgoruki seoses djaak Gortšakovi vahistamisega. Bulavin oli Bahmuti ataman. Bahmut oli tähtis linn – ta ataman pidi olema seotud nii ülemjooksu riikasse kasakate kui ka alamjooksu – Tšerkasski huvidega. Bulavin oli staniitsa-atamani paig. Ta isa, endine razinlane, räägis, et Bulavin sündis päeval, millal hukati Razin – 6. juunil 1671.[2]

Bulavin võttis osa sõjakäikudest Kubani ja Krimmi sõjaataamanina (räägitakse, et Krimmi sõjakäigu ajal olnud ta sõbralikus suhtes hetman Mazepaga);[3] tasavi sõjakäigud solvanud Peeter I Bulavinit, ühest atamanist, ja varsti viis ta tsaari ja bojaaride vastu kasakaid ja alamrahvast, võitles kaua vabaduse eest.[4]

Bulavin kutsus kasakaid sõitma Orehovo buerahi „mõtlemisega“. Sõitis

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 126.
2 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 23.
3 Лебедев, Булавинское восстание, lk. 31.
4 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 7.

7000 inimest, sealhulgas vanemad Tšerkasskist (Bulgakovi andmeil). Teimus koosolek. Seda meenutas hiljem Bulavin kirjas tsaarile, et mitte tema üksinda ei tapnud Dolgorukit, vaid tegi seda „sõjanõukogu käsul". (Mõningail andmeil toimus koosolek Hopjoril 1707.a. lõpul).[1] Otsustati tappa Dolgoruki ja vanem Petrov „nende ebaõigluse eest".[2] Leidus salakaebaja, kes taktis sellest Dolgorukile teatada, kuid kiri ei jõudnud sihtkohta.

Kasaka-sulane Mahonin jutustas piinamisel tsaarivõimudele, kuidas Bulavin valmistus ülestõusuks. Bulavini salgas oli üle 200 inimese,[3] sealhulgas 2 polkovnikut – Loskut ja Bannikov, 12 sotnikut, 8 jessauli, 12 valvekasakat. Bulavini lähimatesse abilistesse olid Ivan Loskut (endine razinlane), Dolgoruki poolt põgenikuks kirjutatud Grigori Bannikov, kasakas Semjon Dranõi, Nikita Golõi. Nende hulgas oli ka jõukaid kasakaid – Jasovlev, Streltsenok, Fjodor Bespalõi.[4]

Dolgoruki õõbis Novõi Aidaris, Starõi

---

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 126.
2 Sebalsamas, lk. 127.
3 Булавинское восстание № 16, lk. 131.
4 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 127.

Aidaris oli salk Arsenjevite juhtimisel. Dranõi tegi ettepaneku riivnata neid mõlemaid.

Samal ajal tõi Šulgini kasakas Novikov kirja, mis oli määratud Dalgorunki saatjale Saveljevile, Bulavini kätte. Kirjas teatas Šulgini ataman Ilinskijev, et Bulavin valmistub ülestõusuks ja vajab end Orehovas. Ta käskis Dalgorunkit Šulgini tulla.[1]

Dalgorunki saabus Šulgini 8. oktoobril. Ta ei usaldanud teadet Bulavini kavatsetavast pealetungist. Kutsuti välja Saveljev, kes kinnitas, et ta pole mingit teadet saanud. Novikovi ei leitud kusagilt (ta jäi bulavinlaste juurde). Kasakad, kes räägisid kavatsetavast pealetungist, väitsid nüüd, et nad midagi kindlat ei tea. Dalgorunki suurendas vaid valitsonda ja lasksid süüdata lõkked. Koos temaga olid major Nesvitski ja poruutšik Durassov. Kasakate vanemad ööbisid atamani juures.[2]

Riivnas algas ööl vastu 9. oktoobrit kuudi ulgumisega. Ülestõusnute ülevaatu-

---

1 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 28.
2 Scalsamas, lk. 31.

seus olid püssid, kirved, hangud.

Tragunid said liiga, konvoi-kasakad seoti kinni. Dolgoruki ja ta ohvitserid tapeti; vaid kasakate vanemad põgenesid õõs peale Matvejevi, kes oli haige. Bulavin ütles talle, et Saveljev ja Ivanov põgenesid asjata, temale oli vaja ainult Petrovi.[1] Matvejeviga saatis Bulavin teate Tšerkasski, et ülesanne on täidetud.[2]

Nii algas relvastatud ülestõus.

Arsenjevid kirjutasid Dolgoruki tapmisest Tolstoile: „...oktoobris, vastu 9. kuupäeva, ööseel, tungis suur hulk mässajaid, peamiselt vastulnukad, kes joonsid mitmesugustest linnadest otsimise eest, Dolgorukile kallale".[3]

Kogunenud 10. okt. Starõi Tidaris, kirjutasid vanemad Petrov, Solomata jt. juhtunust Tšerkasski ja palusid Maksimovilt abi. Samuti saadeti kutsed Doni linnadesse – kogunenda Starõi Tidari, kuhu tuleksid valitsusele ustavad kasakad. Atamaniks valiti Petrov.[4]

Sel ajal saatis Bulavin ülesanutseid Doni linnadesse, kutsudes arvetõiendamisele

---

1 Булавинское восстание, №. 17, lk. 140.
2 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 32.
3 Булавинское восстание, №. 13, lk. 127.
4 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 38.

Dolgoruki ohvitseridega.

Pärast Dolgoruki vastavat käsku teostas Hvorov Buzuluki ja Medveditsa ülesskirjutamist teistsuguselt. Hvorovi salgas oli 20 inimest, neid saatis 50 kasakast koosnev valvkond. Aleksejevka staniitsa ataman saatis nad Ust-Buzulukki, kus ei võetud neid vastu ja asti nõu hendega arvoid õiendada[1]. Salk tapeti 30. oktoobril Akišövskis.

Tenibekovi salgas Hopjoril oli 15 inimest, kes tapeti Fedossejevkas.[2]

Dolgoruki ohvitseridest jäid ellu vaid Arsenjevid, kes ühinesid Petrovi salgaga, ja Kirejev, kes kuuldes Šulgini süüdistusest Kazanka linnas, põgenes Voronežši.

Bulavini katsed läbirääkimistes Tšerkasskiga ei anna tulemusi -ta kirjadele ei vastata. Bulavin kutsub igast 3 kasakast 2 ühinema ülestõusnutega[3], et, nagu kirjutab Ostrogožski polkovnik Tevjašov, „minna Ukraina linnadesse.. hobuste ja saagi järele, sest temaga liitus palju burlakke, kes olid hobuseta ja

1 Тзуглавинское восстание, т. 19, лл. 147.
2 Шафгаполъская, Восстание Булавина, л. 133.
3 Тзуглавинское восстание, т. 14, лл. 128.

relvadeta ja riieteta."[1]

12. oktoobril saabus Bulavin Staroberovski, kus teda võeti vastu leiva, viina ja mõduga. Kuid ataman avaldas kartust, et kui Venest sõjaväed tulevad, tuleb kõigil hukkuda. Bulavin vastas: „Ärge kartke, ma ei võtnud seda asja niisama lihtsalt ette. Olin Astrahanis ja Zaporožjes ja Terekil. Astrahanlased, zaporožlased ja terekласed andsid mulle vande, et nad abistavad mind, ja varsti tulevad nad meie juurde."[2]

Edasi kõneles Bulavin, et nad hankavad kasakaid ülestõusule kutsuma — kes kaasa ei tule, hävitatakse tagasitulles. Kui linnad oma poole võidame, läheme kuni Rõbnõini, täiendame kabuste, relvade ja riietega; aga pärast läheme Azovi ja Taganrogi, vabastame asumiselesaadetud ja sunnitöölised, kellest saavad meile ustavad seltsimehed, ja kevadeks, kogunedes, läheme Voroneži ja Moskva.[3] Meenutati Stepan Razini ülestõusu. Razinlane Loginut lubas ülestõusnuid koida Razini vigadest.

---

1 Булавинское восстание, nr. 15, lk. 129.
2 Соловьев, История России с древнейших времён, М. 1962, Т. 15-16, lk. 178-179.
3 Лебедев, Булавинское восстание, lk. 33.

Ülestõusnutega ühinesid Borovskoi, Novõi Nidar, Šulgin, Beljansk, Izjumi poolgu linnad Mulovobarodsk ja Svatolutsk,[1] Bulavini poolel olid Sukharevi, Krasnjanski, Tsjohirskjanski, Staroi Nidari linnad.[2]

Bulaviniga ühines palju kasakaid ja igasuguseid inimesi. Zakotnõi ataman Medvedjev kogus 500 inimest, taktis ühineda Bulaviniga, kuid kogutud kasakate hulgas olid lahkhelid, ja nad pöördusid tagasi.[3]

Kuid mitte kõik Donetsi linnad ei ühinenud Bulaviniga, ja Doni linnadest polnud ühtki inimest.[4]

Viha Dolgorukõi ja Tasovi kuberneri Tolstoi vastu sundis kasakaid konsolideeruma. Kuid sisemised vastuolud ilmnevad juba teisel päeval peale Dolgorukõi tapmist.

Jõukate kasakate hulgas oli selliseid, kes pidevalt toetasid Moskvat, näiteks Petrov, Filipjev (aktiivne Astrahani ülestõusu mahasurujа 1706.a.). Enamus jõukaist taktis säilitada sõltumatust esialgu Moskva käskude täitmatajätmise, hiljem ka

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 131.
2 Булавинское восстание, nr. 17, lk. 141.
3 Salasmas, nr. 15, lk. 129.
4 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 179.

aktiivselt kehvistu kaudu. Sellise grupi esindajad olid Zerštšikov, Pozdejev, ataman Maksimov, selliseid on ka ülemjooksu „vanade" kasakate hulgas. Ülemjooksu kasakate seast kerkib rida ülestõusu juhte – Bahmuti ataman Bulavin, Staroi Aidari ataman Dranõi jt., kuid siin on ka neid, kes ülestõusust osa ei võta. Näiteks Ust-Medveditsa ataman vanematega panevad ette sõita kümnel inimesel igast staniitsast, et organiseerida vastulööki „riigi varastele ja reetjatele".[1] Kuid enamus riskaid tundis ja aitas ülestõusnuile kaasa.

Maksimovit valdasid ärevad mõtted – ei saanud ohjeldada kehvistut, oli hirm valitsusvägede ees. Maksimov kutsus kokku salajase vanemate nõukogu, kus otsustati ründata Bulavinit; Zerštšikov ei võtnud nõukogust osa, kuid andis Maksimovile nõu hukata Dolgorukii hukkajad. Maksimovi käsutuses olid mõned kasakate sotnjad, kalmõkkide rändardu, kaks sotnjat tatarlasi.[2]

Bulavin ei teadnud veel Maksimovi

---

1 Гулавинское восстание, lk. 34-35.
2 Задонский, Кондратий Гулавин, lk. 35.

reetmisest. Dranõi atsustas Tšerkasski sõita. Tuli sai ta teada, et Maksimov liigub sõjaväega Bulavini vastu, ja pöördus tagasi. Bulavin valmistus kaitseks. Ajavõitmiseks saadeti Maksimovi juurde saadikud, kes teatasid, et Dolgorukit rünnati vanemate käsul. Kasakas Kartaši järgi toimus ka Bulavini ja Maksimovi kohtumine; Bulavin küsis, miks sa, ataman, tema Kondraška vastu sõjakäigul oled, sina ju käskisid tappa vürst Juri Dolgorukit ja saatsid ise".[1]

Maksimovi ja Petrovi sõjaväge koos kalmõkkidega, relvastatud kahuritega, läinas Bulavini ära Zaporožjest. Bulavinlased tabati kinni jõel 18. okt. 1707. a. Laking kestis hilisööni. Öösel püüdsid ülestõusnud piiramisrõngast läbi murda vastassuunas Maksimovi alistatud kohale Zaporožjele. Rüüstati Maksimovi vaor Zaporožje all. Bulavin oma lähikondsetega põgenes Hopjorile.

Vangivõetud ülestõusnutega toimus julm arveteõiendus – 100 inimesel lõigati ära ninad, teisi pesti piitsaga ja

[1] Булавинское восстание, т. 27, ск. 163.

saadeti vene linnadesse, tähtsamad juhid pooldi puude otsa, 10 inimest saadeti juurdluseks Moskva, 10 Tšerkasski kuskamiseks.[1]

Esimesed teated Dolgorukii tapmisest sai Peeter I Astrahani kubernerilt, kes teatas sündmust kui juhusest, viies Peetri eksiarvamusele. Peeter kirjutas Menšikovile – saime teate, et see polnud mäss, vaid need, keda Dolgorukii välja saatis, kogunesid salaja öösel ja tapsid ta. Maksimov purustas selle salga ja loodetakse, et tabatakse ka Bulavin-„ja nii on see asi jumala armuga lõppenud".[2] Seda eksiarvamust kinnitas ka vanemate kiri Tšerkasskist.[3] Arvatakse, et ülestõus on maha surutud. Donile saadetakse Krõlov sõjaväe palgaga – kasakatele 10 000 rbl. ja kalmõkkidele, kes võtsid osa sõjakäigust, 200 rbl.[4] Ühtlasi sai Krõlov instruktsiooni – vaadata, et Donile ei läheks põgenikke, ja sõitnud Tšerkasski, nõuda kasakailt vannet.[5]

Maksimovile tegi muret Bulavini põgenemine. Ta saatis kirjad Doni linnadesse,

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 132.
2 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 179-180.
3 Булавинское восстание, lk. 35.
4 Salasmas, nr. 18, lk. 145.
5 Нефедов, Булавинское восстание, lk. 33.

lubades sellele, kes Bulavini kinni püüab, sõjavägikassast 200 rbl.[1] Anti sõjavägi ringkiri,- põletada ja purustada linnad, kust need mässajad olid ja kus neid vastu võeti ega esitatud mingit vastupanu; samuti ei lubatud surmanuhtluse ähvardusel mingisse linna vastu võtta nende linnade elanikke nagu mässajaidki, kellel ninad lõigatud.[2]

Pärast purustamist Aidaril ilmuvad bulavinlased Hopjorile, Buzulukile, Medveditsale - õhutama elanikke ülestõusule. 1. detsembril tungivad ülestõusnud esotsas Aksinoviga (keda ülestõusnud nimetasid Bulavinius) Pravotorovski staniitsasse, kuid rünnak ebaõnnestub; 6 tähtsamat juhti saadetaase Moskvasse, sealhulgas Aksinov.[3]

Lõppes ülestõusu esimene periood.

Ülestõus algas mustulnukate hulgas, keda sunniti ümber asuma, ja haaras põhiliselt Aidari piirkonna, aga ka Hopjori, Buzuluki, Medveditsa. Sel perioodil võtavad ülestõusust osa kasakad ja põgenikud, kuid juba siin

---

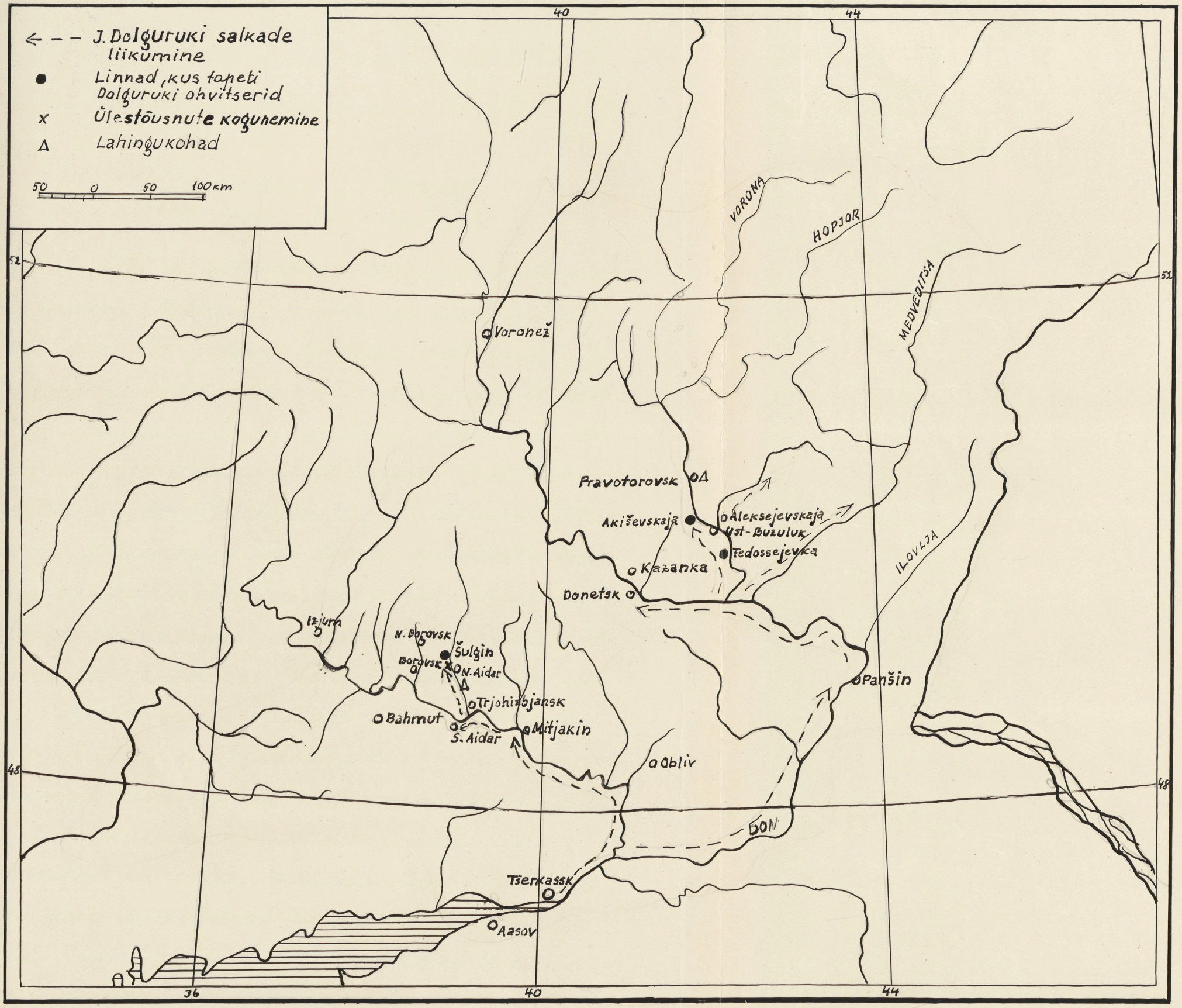
1 Государственное восстание, nr. 17, lk. 142.
2 Sealsamas,
3 Sealsamas, nr. 24, lk. 159.

ilmnevad sisemised vastuolud kasakate hulgas. Ülestõusnute arv - 200, kes tungisid Dolgoruki salgale kallale Šulginis, kuni 1300-1500, kes asusid Aidaril Zasotnõi all.[1]

Kuigi valitsus lootis, et ülestõus on maha surutud, oli Donil endiselt rahutu. Rahutused toimusid ka Tšerkasskis. Ringidel teatati avalikult Bulavinist. Maksimov istus oma majas kaitse all.[2]

---

1. Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 119.
2. Задонский, Кондратий Булавин, lk. 42.

Ülestõusu I etapp

III peatükk

Ülestõusu II etapp
(1707. a. lõpp — juuli algus 1708)

1707. a. novembris-detsembris ilmus Tšerkassi Ringile mungaks riietunud Bulavin. Ta jälgis koolega vanemate ja kasakate meelolu. Veendunud, et enamus kasakaid on valmis võitlust jätkama, ja saanud salajasi juhtnööre Žerštšikovilt, Pozdejevilt, suundus Bulavin Zaporožje.[1] Ta lootis kutsuda ülestõusule zaporožlased, et nad ühinevad Doni kasakatega ja läheksid tapma pahasid ja reetnikke nende ebaõigluse eest.[2]

Bulavinile vastati Setšis, et talvel pole võimalik sõjakäigule minna, kuna Dnepr ja teised jõed pole kinni külmunud, ja et ei pidavat kinni kasakaid, kes on Moskvas palvega saada tsaari palka. Aga kui saadikud tulevad tagasi ja tulub kevad, siis nad vabatahtlikke kinni pidama ei hakka.[3]

---

1 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 43.
2 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 134–135.
3 Булавинское восстание, № 170, lk. 368.

Bulavinile tehti ettapanek talvitada Kodakis. Bulavin suundus Terni, seejärel Kodakni. Temaga koos oli 12 Doni kasakat. Siit pöördub ta üleskutsega kõikide atamanide ja vabade inimeste poole, kutsudes kõiki, kes tahavad osa võtta sõjakäigust Bulavini juhtimisel, sõitma Terni.[1]

Jaanuaris 1708 tuli Donilt Bulavini juurde 40 kasakat. Mindi uuesti Setši. Arvatakse, et see oli ühenduses Mazepa kirjaga - anda Bulavin välja. Setšis koguneb raada, kus otsustatigi Bulavin välja anda. Kuid teisel päeval toimunud uus raada otsustas – Zaporožje sõjaväes pole kunagi seda alnud, et ülestõusnuid välja antakse.[2]

Bulavin tegi uuesti ettapaneku ühineda ülestõusuga. Ataman Finenko ei nõustunud sellega, ja tema asemele valiti uus – Kostja Gordejenko, kelle kohta Mazepa kirjutas, et see „on vana varas ja mässaja".[3] Kuid ka Gordejenko polnud avaliku väljaastumise poolt. Otsustati Bulavinil lubada koguda vabatahtlikke ja minna suurvene linnade peale juhul,

1 Булавинское восстание, nr. 235, lk. 450.
2 Šalsamas, nr. 167, lk. 364.
3 Šalsamas, nr. 171, lk. 369.

kui tulvad appi Belogorodi ja Nogai ordu, mägitšerkessid ja kalmõkid.[1]

Kuid kasakate kehvistu (gultjaid) ei jäänud ootama raada tingimuste täitmist, ja kui Bulavin 1708. a. kevade algul suundub Donile, on temaga ligi 3000 zaporožlast.[2]

Juba 1708. a. veebruari keskel teatas Kiievi vojevood Golitsõn, et Bulaviniga on ühinenud 9000 ülestõusnut ja nad ähvardavad vallutada Tori, Majaki ja Izjumi, ja võtnud suurtükid, minna Venemaale kojaare tapma.[3] Veebruari lõpul teatasta, et ülestõusnud on Voronovka jõel, 20 versta kaugusel Novobogoroditsist, ja Novobogoroditsis on vaid 200 sõdurit ja 2 kahurit" lisas Mazepa.[4] Ta saatis Bulavini vastu Poltaava polgu ja ratsapolgu.[5]

Tšerkasskist saadeti zaporožji kiri, et nad ei usuvs Bulavinit, sest Doni sõjavägi tunib Petrit ausalt. Palutakse Bulavin kinni võtta ja saata vahi all Tšerkasski või Taganrogi.[6]

Samal ajal kutsub Bulavin rahvast

---

1 Булавинское восстание, т. 173, ед. 372.
2 Пронштейн, Земля Донская в XVIII веке, ед. 259-260.
3 Булавинское восстание, т. 168, ед. 365.
4 Подъяпольская, Восстание Булавина, ед. 136.
5 Булавинское восстание, т. 177, ед. 376.
6 Лебедев, Булавинское восстание, ед. 34.

ülestõusule.

1708. a. märtsi algul tuli Bulavin Hopjorile, kus temaga liitus Pristanskoi linn. Pristanskoi saigi ülestõusu keskuseks, ja mitte juhuslikult. Hopjoril, Bitjugal, Tsnal ja tüstil ümbruskonna jõgidel olid tuhanded vägivaldselt siia toodud töölised-mitsarainjad, parvetajad, burlaaid, kes töötasid jõlma järelvalve all. Realselle varjas end ümbritsevais metsades enamus põgenenud soldateid, koloppe ja vanausulisi. Bulavin lootis, et need ühinevad temaga ja moodustavad ta armee tuuma, kellega läheb mööda Hopjori ja Doni Tšerkasski. Tõitu oli võimalik saada mõisamajandust, kobusiid lähedastest riiklikest kobusikasvandustest Voroneži, Tambovi ja Kozlovi piirkonnas.

Pristanskoisse kogunenud ülestõusnud (tatarlase Dunajevi arvates 1000 inimest[1], Kozlovi vojevoodi arvates 20000 kasakat ja 2000 kalmõkki[2], tambovlase Popovi järgi 17000 zaporožlast[3]) andsid vande-jäädа ustavaks ülestõusule. Toimusid ringid, kus otsustati minna

---

1 Бурлацкое восстание, т. 28, ед. 165.
2 Sealsamas, т. 32, ед. 175.
3 Sealsamas, т. 28, ед. 166.

Tšerkassi, et tappa ataman ja vanemad, kes töötavad koos tsaovi bojaaridega, ja pärast minna tsaovi alla nende bojaaride vastu.[1] Sama kinnitas Koslovi vojevood Volkonski, lisades, et Pristanskoisse on kogunenud peale Doni kasakate zaporožlasid, tšerkessid, kalmõkid, ja nad ootavad veel karaskalpaane ja teisi suurel hulgal.[2]

Pristanskoist toimus laialdane agitatsioon mitte ainult Doni l. 1708. a. märtsis saadetakse üleskutseid Vene linnadesse ja küladesse head ule ülematele, kaupmeestele, alamvahvale: – Teie, head ülemad ja alamvahvas, seiske koos meiega kristliku õiguse eest, hea tsaari eest, kogu Doni sõjaväe eest; aga mitte ärge kartke mingit ülekohut. – Üleskutseid käskstakse saata kuni Tulani, »aga edasi mitte saata, sest me tuleme kogu sõjaväega Tulasse«.[3]

Üleskutses lubatakse seista õiguse ja hea tsaari eest – see oli taktikaline manöövver, sest Bulavin teadis, kui tugev oli rahva usk jumalasse ja tsaari,

---

1 Грамотинский восстание, nr. 28, lk. 165.
2 Stalsamas, nr. 32, lk. 174.
3 Stalsamas, nr. 236, lk. 451.

ja sellega suurendas ta oma armee ridu. Praktilises tegevuses ei pööranud ta usuküsimustele suurt tähtsust – paljudes linnades konfiskeeritakse kirikute raha, hukatakse papp ja munki, kes siisavad tsaari eest. Volkonski kirjutas, et jumalasalgajad-bulavinlased tapavad ja sõövad loomi praeguse suure paastu ajal.[1]

Kuigi Bulavini eesmärk oli valluteda Tšerkassy, kirjutas ta, et kavatseb minna Tuulasse – see oli jälgide segamiseks, sest loomulikult sattus osa kirjavalitseva ringkonna kätte. Ja tõepoolest, selle asemel, et koht Bulavini vastu minna, koondati vägesid Tuulasse, kus olid tsaari reservatsed.[2]

Pristanskoist saadeti üleskutsed kõigisse staniitsadesse, et poolel kasakad oleks valmis sõjakäiguks, aga teine pool jääks staniitsade kaitseks.[3] Igast staniitsast käsiti 20 kasakat sõita Pristanskoisse nõupidamisele.[4]

Voroneži vojevood Golitsõn kirjutas, et Bulavin õhutas Hopjoril ja Buzuluukil kõik linnad mässule, igast linnast

1 Изумрабинское восстание, nr. 36, lk. 184.
2 Sealsamas, nr. 34, lk. 181.
3 Sealsamas, nr. 238, lk. 452.
4 Sealsamas, nr. 29, lk. 169.

lähivad poolel tema juurde. Ka Donil ja Medveditsal ühinevad temaga paljud.[1]

Suurima ulatuse saavutas ülestõus Hopjoril, Buzulukil ja Medveditsal, samuti Kozlovi-Tambovi-Voroneži rajoonis 1708. a. märtsis ja aprillis.

Kozlovi vojevood Volkonski kirjutas, et Saraatovi alla tuli 1700 inimest Kobõlski juhtimisel. Nad meelitasid Tambovi ja Kozlovi elanikke kaastööle, samuti palgipärvetajaid Hopjoril. Tambovlased lõpetasid metsamaterjalide valmistamise, osa ühines ülestõusnutega, osa läks koju.[2]

35 Hopjori kasakat läksid Mihhailovskojesse ja väänisid elanikele, et nad liituksid ülestõusnutega -, ja Mihhailovskoje elanikud tahtsid sõita Pristanskoisse ristisuudlemisele".[3]

Korotšinost ja Kljutšist sõitis 30 relvastatud talupoega Pristanskoisse, ja iKõik burlakid ja tambovlased, kes töötasid palgipärvetajaina, ühinesid bulavinlastega.[4] Ülestõusnutega ühinesid Karažani ja Gribanovka elanikud. Vorona jõel hukati need, kes vastu panid, teised

1 Пугачевское восстание, т. 35, ln. 183.
2 Sealsamas, m. 32, ln. 174.
3 Sealsamas, ln. 175.
4 Ledrjub, Пугачевское восстание, ln. 35.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

ühinesid nõia ülestõusuga.

20. märtsil suundus Hohlatš 1000 inimesega Tambovi alla, et ära ajada kohusekarjad. Tambovi vojevood käskis hädakella lüüa ja tulistada kahurist; häirekella peale tuli kokku 300 inimest, kellele jagati seatina ja püssirohtu, aga jumalateenistuse ajal lahkusid nad linnast.[1]

Voroneži vojevood Kolõtšov kartis, et ülestõusnud süütavad Voroneži laevahitustuhased, millise ettepaneku Hohlatš tõesti tegi.[2] Kolõtšov tegi polkovnik Rõnmanile käskluse suurendada laevade kaitset.

Bitjugal, Bobrovi linna lähedal, valmistati metsamaterjali Voroneži laevahituse jaoks. Tööde ülevaatajaks oli sakslane, kes paistis silma erilise julmusega. Kozlovlane Lutšagin jutustas, et Bitjugalt tuli 4 inimest Hohlatši juurde, ja palusid end kaitsta.
30. märtsil läks Hohlatš 300 inimesega Bitjugale. Ülemad poodi üles, tööliseid ühinesid ülestõusnutega. Õhtul pallutati Bobrov. Lõunel põletati orjastavad

1 Лебедев, Тульское восстание, lk. 36.
2 Sealsamas, lk. 35.

ringkirjad.[1] Ülestõusnud rääkisid, et Bitjuuga elanikud nendega ühinenesid, valisid atamanid ja jessaulid; et nad ei tunnaks ega külvaks valitsuja, vaid enda jaoks.

Ülestõusu põhimassiks on talupojad, kes põgenesid Donile ja sattusid siin uuesti rõhumise alla seoses mõisnikulik-kloosterliku kolonisatsiooni edasitungiga lõunasse. Kozlovi vojevood palub ülestõusu mahasurumiseks saata mitte mõisatalupoegadest rekruteid, sest neile ei saa loota, kuna „praegune mäss algaski sellistest põgenenud talupoegadest, kes joonsevad valdadest mõisnike eest" ja neil on siin sugulasi.[2]

Ülestõusnute eesmärk on hävitada bojaare, vojevoode, „tuluotsijaid", sakslasi. Igal pool luuakse kasakate eeskujul omavalitsus. Ringidel otsustatakse minna kuni Moskva endani.[3]

Kõigilt suundusid ülestõusnud Pristanskoisse, kus märtsi lõpul toimus koosolek. Võeti vastu otsus minna sõjakäiguga Tšerkasski. Bulavin valiti

1 Загоскин, Юноша-атаман Булавин, lk. 71-72.
2 Булавинское восстание, nr. 32, lk. 178.
3 Sealsamas, lk. 40.

sõjaataamanina, valiti vanemad, jesaulid, polkovnikud, lippurid.

2. aprillil 1708 suundus Bulavin Tšerkasski. Aga temaga läks kõigist Hopjori ja Buzuluki ja Medveditsa ja teiste jõgede linnadest kasakaid igast linnast pool, aga burlakid kõik.[1] Bulavin käsib Venist saabunud põgenikke vastu võtta ilma endise tavata neilt raha, vara ja viina nõuda, et rohkem põgenikke nende juurde Hopjori linnadesse läheks.[2] Neist põgenikest käsib ta poole endale järele saata.

Teadete järgi oli Bulaviniga Aleksejevna linna all 4000-line ratsa- ja jalavägi.[3]

Tšerkasskis mobiliseeris ataman Maksimov jõuka kasakkonna. Temaga ühines Kasovi polkovnik Vassiljevi ratsasalk ja kalmõkkide ratsaväegi. Maksimovi armees oli 8000 hästirelvastatud ratsanikku. Tolstoi andis talle 4 kahurit.[4]

Maksimovi sõjaväegi kohtus Bulavini armeega Paršini lähedal Tsisovatka jõel Krasnaja Dubrova juures 8. aprillil. (Mõningail andmeil toimus lahing

1 Тзуглавинское восстание, nr. 36, lk. 187.
2. Solsamas.
3 Лобзев, Тзуглавинское восстание, lk. 40.
4 Задонский, Кондратий Тзуглавин, lk. 83.

Golubõje all)[1]. Solovjovi andmeil oli Maksimovil 3000, Bulavinil 5000 kasakat.[2]

Maksimov ja Vassiljev taktsid kohe lahingusse astuda, kuid ülemjooksu-kasakad nõudsid läbirääkimisi — kui Bulavin tungis omavoliliselt Dolgoruki kallale, antagu ta välja; kui aga Maksimov saatis kirjad Doni linnadesse, kutsega vastu panna ja tappa Dolgorukisiis anda mõlemad tsaarile välja.[3]

9. aprillil toimusid läbirääkimised. Bulavini parlamentäär pani ette mitte teostada asjatut verevalamist ja purustusi, otsida süüdlasi omavahel. Maksimovi poolt saadeti Bulavini juurde vanem Petrov. Kui ta tagasi tuli, kutsuti kokku ring, et arutada Bulavini ettepanekuid. Sel momendil tungis Bulavini armee ootamatult peale. Ülemjooksu kasakad reetsid ja ühinesid Bulaviniga. Voroneži vojevood Kolõtšov kirjutas, et kõik Doni linnade atamanid ülevalpool Nižni-Kurmanjari reetsid Maksimovi ja punustasid koos Bulaviniga ta ratsa- ja jalaväe,[4]

1 Булавинское восстание, nr. 41, lk. 194.
2 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 181.
3 Skalsamas.
4 Булавинское восстание, nr. 41, lk. 194.

said 4 kahurit, püssirohtu ja seatina, 8000 rbl. raha. Paljud juhid hukati. Maksimov põgenes Tsõrnassni, Vassiljev Astavi.

Võit oli täielik. Bulavini armee sahekordistus. Tee Tsõrnassni oli avatud.

Lissovatka võidu järel ühines Bulavi-niga kolm jõge – Hopjor, Buzuluk ja Medveditsa, samuti Severnõi Donets Semjon Dranõi juhtimisel.

Samal ajal tegutseb Hohlatši sala laiddasel territooriumil Tambovi, Kozlovi, Voroneži, Borisohlebski piirkonnas. Aprillis ja mais laieneb ülestõus Penza, Nižnelomovski ja Verhnelomovski piirkonda.

28. aprillil kohtus 1000-meheline ülestõusnute sala Kurlaki jõel Bahmetjevi, Tsvjašovi ja Rõžmani ühinenud polkudega. 3 tundi toimus mõlemalt poolt vahtpidamatu tulistamine. Enamus ülestõusnuid hukkus, osa põgenes metsa, ja soodesse. Võeti 143 vangi ja 3 lipp.[1] Hohlatš suundub Volgale.

Aprilli keskel haarab ülestõus Severnõi Donetsi. Võitlust juhib Staroi Aidari ataman Dranõi, vanade ka-

[1] Булавинское восстание, т. 56, ед. 229.

saksate esindaja, kellele pandi suuri lootusi võitluses Moskvaga. Tehase ratsu tungida Ukraina linnadesse Belgorodi joonel ja selle taga; abi saadakse ka Zaporožjest. Ülestõus siin oli eriti ohtlik, kuna Ukrainasse suundusid Poolast rootslased ja kindral Lewenhaupt kutsus ukrainlasi oma poolele asuma.[1]

Kiievi vojevoodi kirjad on täis hirmu. Ta kirjutab, et elanikkond pole ustav, et on tarvis kohe appi saata relvastatud jõude. Ülestõusnud ilmuvad Harkovi piirkonda, vallutatakse Zampol, mille elanikud ühinevad ülestõusnutega. Golitsõn teatab, et paljud ukrainlased on Doni kasakatega ühinemeles ja sõpruses- ja palub abi.[2] Eriliti lootusi paneb Golitsõn aadliväele, mis tehnilise mahajäämuse tõttu oli kõlbmatu võitluses rootslastega, kuid oli ähvardav jõud talupoegade-sõjas, tänu klassi ühinemisele, hirmule ülestõusu ees ja ülestõusnute vihkamisele.

Hirmunud valitsus kuulutas välja aadlise mobilisatsiooni, millest olid vabastatud ainult väga vanad ja ilmsed

1 Таганьинское восстание, lk. 43.
2 Лебедев, Таганьинское восстание, lk. 38.

sandid.[1]

Karistusväeüksuse ülemjuhatajaks kutsus Peeter I nõudelt kuulsa juuri Dolgoruki venna Vassili Dolgoruki (12. aprillil 1708).

Dolgoruki käsutuses oli tema oma mälestuste järgi 33844[2], palju(del) teistel andmetel (Lebedev, Podjapolskaja) 32 000 sõjameest, ja nimelt: 2000 aadlirüü, Voroneži, Rõnmani, Gulitsi jalaväepolgud, 2 polku Belgorodist, Davõdovi reanutipolk, Sapkini streletsipolk, Kropotovi ja Žukovi ratsapolgud, 1000 inimest ja tvaguni-polk Volkonski juhtimisel, Meštšerski polk Belgorodist, Jen Deldini polk, Voroneži ja Raniburi eskadronid, Harkovi, Izjumi, Šumski, Ahtõri slobodaa-polgud, 2 hetmani polku, Bahmetjev 290 aadlikuga, major Glebov pataljoniga.[3] Menšikov komandeeris võitlusse ülestäusnutega Šidlovski brigaadi. Peeter I kirjutas – meid tuleb umbes 7000, kellega võib ohutult peale tungida.[4] Sõnn karistusväe näitab, kuivõrd tähtsaks pidas valitsus võitlust ülestäusnutega, eriti sõi arvestada sida, et Põhjasõja algul oli

1 Лебедев, Булавинское восстание, lk. 38.
2 „Исторический архив", nr. 4, 1955, lk. 181.
3 Salsamas, lk. 154.
4 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 140.

Narva all 40000 sõdurit.[1]

12. mail 1708 sõitis Dolgoruki sõjategevuse juhtimiseks Voroneži. Mõne päeva pärast kirjutas ta Petrile, et Šidlovski ei usalda tšerkessi polkudega ülestõusnute vastu minna. Ka tragunipolgud olid ebaustavad. Tambovis jooksis esimesel kogunemisel laiali 1000 inimest ja läks Hopjerile. Kolõtšev kirjutas Voronežist, et paljud saadetud tragunid jooksid laiali koos relvadega. Astrahanist põgenesid streletsid ja tööliselt, Taganrogis olid madrusid rahutud.[2]

Peeter I kirjutas Tolstoile – kui Tšerkassk ei pea vastu, kas ta võib loota oma sõdurite peale. Dolgorukit käskis ta teatada, et liigub suurte jõududega Astrahani ja Peeter I ise tuleb sinna, „et Astrahanis ja Taganrogis midagi halba ei juhtuks. Ühtlasi käsib ta Dolgorukit lahkelt käituda rendiga, kes ülestõusust osa ei võta või tunnistavad oma süüd – mitte maksta kätte venna surma eest.[3]

Dolgoruki ei jõudnud veel Voronežigi, kui täitus Peetri kartus – vallutati Tšerkassk.

---

1. Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 141.
2. Sibelsamas, lk. 142.
3. Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 184.

Tšerkassk asetses saand. Pärast tasavi sõjakäiku jäi sinna osa kahuriid, suur hulk püssirohtu ja sõjavarustust. Tšerkassk oli tugev kindlus. Kuid Bulavinil ei tulnud teda võtta jõuga.

28. aprillil jõudsid ülestõusnud Tšerkasski alla. Juba ennem piiramisele asumist saai Bulavin kirja kolme Rõkovskaja, Tjuterevskaja ja Suroduemovskaja stanitsa atamanidelt. Kirjas öeldi – kui Bulavin tahab tungida Tšerkassi, mingu nendest staniitsadest mööda, ja nad hakkavad tulistama „pauukumulidega", mida palutakse ka ülestõusnuil teha. Kästakse Tšerkassk kiiresti vallutada, kuna muidu kaotatakse sealt nende staniitsade pihta tulistama.[1]

Piiramine kestis kaks päeva. Kolmandal päeval saadeti Tšerkasskist saadikud läbirääkimisteks Bulavini juurde. Bulavini esindajad nõudsid, et Tšerkasskist antaks välja Maksimov ja ebaõiglased vanemad, muidu alustavad nad pealetungi.[2]

Öösel lõid Tšerkasskist lahte Durnaja ja Pribõlaja staniitsa.

---

[1] Булавинское восстание, №54, lk. 227.
[2] Лебедев, Булавинское восстание, lk. 42.

1. mail toimus Tšerkasskis ülestõus. Anti välja ataman Maksimov, vanemad Petrov, Saveljev, Solomata, Mašlõkšinko, Ivanov. Ainult ataman Maksimov püüdis osutada vastupanu. Nad hukati 6. mail sõjavõe ringi otsusega. Hukatute vara ja kirikuraha konfiskeeriti. 20000 rbl. kirikuraha jagati ülestõusnuile[1], väljaarvatud Tšerkasski kasakad.

Maksimov ja Petrov tunnistasid üleküsitlamisel, et nende varandus on kasvõis. Bulavin kirjutas Tolstoile – kui vanemate vara välja ei anta, läheb ta sõjakäigule Azovi ja Troitski.[2]

9. mail toimus ring, kus Bulavin valiti atamaniks, jessauliideks Sorokov ja Ananin.

Juba ringil ilmnes klassivõitlus kasakskonnas. Vaesed kasakad nõudsid, et on vaja võik jõukad tappa ja nende vara röövida. Bulavinil ei õnnestunud neid tagasi hoida rikaste majade riisumisest. Ta saatis Tšerkasskist välja 20 jõusat perekonda ülemjooksu-linnadesse ülespoole Kagalnikit; eraldas

---

1 Булавинское восстание, lk. 45.
2 Solsamas, nr. 66, lk. 239.

bulavaid kasakaist, pannes nad ööbima aitadesse ja baasidesse juurde.[1] Kuid neid abinõud suurendasid vastuolusid. Rikkad kasakad kartsid kartma väljasaatmist, nad astusid kirjavahetusse Tolstoiga ja paljud põgenesid Aasovi või läksid vanderõõu teele.

Juba 13. mail organiseerisid Tšerkasski vanemad koos ümbruskonna jõukate kasakatega salajase ringi, kuhu kuulus umbes 500 inimest- eesotsas Žeršțikovi, Frolovi, Sokolovi, Plotnikovi ja teistega. Mai keskel saatsid nad Dolgorukile anvande olukorrast Tšerkasskis ja Bulavini kavatsustest.[2]

Samal ajal tegutses Bulavin aktiivselt atamanina. Ta saatis ringkirju kõigile jõgedele, teatades toimunust. Bulavin kirjutas - Kogunedes Donilt, Donetsilt, Hopjorilt, Buzuluxilt, Medveditsalt ja teistelt jõgedelt. tulime me sõjaväega 1708. a. 2. mail Tšerkasski uute vanemate valimiseks endiste ebaõiglaste asemele. Maksimov ei maksnud meile igaaastast palka, ei andnud meile midagi Astrahani kuningase

1 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 103-104.
2 Булавинское восстание, nr. 70, lk. 244-245.

eest saadud 20 000 rublast, samuti sel aastal saadetud 10 000 rublast. Venemaale saatsid nad välja mitte ainult mustlnukaid, vaid ka vanu kasakaid, kes tulid siia 20 ja enam aastat tagasi; põletasid paljud linnad ja rööviisid vara. Ja Dolgoruki tapeti kogu sõjavae käsul.[1]

Peter I kirjutab ta – Maksimov valitas, kui kirjutas, et me Doni sõjaväega taha-me sind reeta ja sinu linnade peale sõjaga minna. „Me ei kogunenud sõjaks, vaid kinnituseks, et meil Donil oleks kõik endiselt, nagu oli meie vanaisade ja isade ajal. Aga ülesohut ja purustusi pole meil üldse olnud ja me tõotame sind ausalt teenida". Kuid nüüd on kuulda, et meie peale liiguvad sõjaväed. Ja kui saadetud polgud hakkavad meie kasakate linnu sõjaga purustama, siis me hakkame vastu kõigi jõgedega ja meiega koos on ka kubanlased";[2] või „me.. sõjaväega Donilt ja ta lisajõgedelt sinust, suurest valitsejast, lööme lahku ja läheme teisele jõele"[3] lisab Bulavin palve-peatada valitsusvägede pealetung- ähvardus.

---

1 Булавинское восстание, nr. 239, lk. 452-453.
2 Sealsamas, nr. 240, lk. 454-455.
3 Письма и бумаги императора Петра Великого, т. VII, вып. 2, М. 1946, lk. 694-696.

Samasisuline on Bulavini kiri polkovnikutele 17. maist 1708.a.[1]

Saanud teada, et ta naine ja poeg on Belgorodis vahi all, kirjutab Bulavin Golitsõnile – Kui te teda Belgorodist vanglast ei vabasta ja meie saadetud kasakatele kätte ei anna, siis me saadame 40 või 50 tuhat Doni sõjaväge talle järele.[2]

Voroneži saadab ta nõude, et Tšerkasski saadetaks tähtajaliselt riigipalk.[3]

Läbirääkimistega püüdis Bulavin aega võita, et saada abi Zaporožjest ja Kubanist.

17. mail kirjutas Bulavin Zaporožji Gordejenkole – Me võitleme õigusse ja vanade tavade eest. Kui kuulete, et valitsusväed hakkavad meie linne purustama, tulge appi. Samuti teatage meile, kui kuulete, kus asuvad valitsusväed.[4]

Kamennozatonski vojevood Tširinov kirjutas Golitsõnile, et 18. mail sõitsid kasakad mööda Dneprit üles. Nad tahtsid ühineda ülestõusnutega, et võidelda pol-

1 Тулавинское восстание, nr. 240, lk. 456.
2 Salasamas, nr. 247, lk. 465.
3 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 147.
4 Тулавинское восстание, nr. 243, lk. 457–458.

kovnikute, rentnike ja nikaste majade vastu. Samaara vojevood Šenšin teatas, et zaporožlasi kogunes Kodanki ja nad ootavad endale Setšist polkovnikut.[1] 26. mail tuli Setši kolm Bulavini saadikut, kes kutsusid zaporožlasi ühinema, lubadus igaühele kuus 10 rbl. palka maksta. Paljud zaporožlased tahtsid Setšist, et ühineda Bulaviniga. Nad tahtsid kaasa võtta suurtükke, kuid varemad ei lubanud.[2] Golitsõni teatel ei ühinenud ülestõusnutega „vanad" zaporožlased, vaid mustalnukad linnadest; 6. juunil kogunes sellisid Kodanki 500.[3]

Bulavin pöördub abisaamiseks veel Kubani kasakate poole. Ta teatab, et Tšerkasskis karistati ebaõiglasi varemaid, kui varem oli Doni ja Kubani vahel tülisid, siis nüüd tahavad nad elada sõbralikult. Bulavin teeb ettepaneku vastastikuseks kaubavahetuseks. Ühtlasi teatab ta, et praegu on Doni jõgedel ümmeles 100000 kasakat. - Ja kui tsaar meile ei halasta, nagu halastas meie isadele, vanaisadele ja esiisadele, ja hakkab meile

1 Государственное восстание, nr. 183, lk. 384.
2 Skalsamas, nr. 187, lk. 389.
3 Skalsamas, nr. 188, lk. 390.

kitsendusi tegema, siis me sõjavägga lööme tast lahku.. ja hakkame armu paluma Türgi tsaarilt. „aga kui tsaar meile vihaga peale tungib, siis hakkab Türgi tsaar valitsema Kasovi ja Troitski linnu". (Sama ähvardus liikus rahva hulgas juba 1703. a.). Kirja kästakse aru tada Kubanil, ära kirjutada ja saata sultanile Tsargradi. Samas teatab Bulavin Türgi sultanile – aga meie valitsejat rahu ajal ära usu, ta purustas paljud maad rahu ajal.. ja sinu kõrgust riigi vastu valmistab laevu ja muud sõjavarustust.[1] Nii tegi Bulavin esimesed sammud diplomaatilistes suhetes Türgiga.

Kirjavahetusest tsaariga lootis Bulavin aega võita, et koguda jõude ja kutsuda abi. Seda ta osaliselt saavutaski – Bulavini kiri tsaarile peatas mõningal määral valitsusvägede peale tungi. Peeter I kirjutas Dolgorukile – Sa ära rahuem kasakate ja nende elamutega midagi tee, aga sõjavägi kogu esimesel käsul ja siisa nendega sobivas kohas.[2]

---

[1] Булавинское восстание, nr. 246, lk. 461–465.
[2] Лидов, Булавинское восстание, lk. 43.

Inglise saadik Venemaal kirjutas, et tsaari järeleandmine Bulavini nõudmistele oli tingitud riigi raskest olukorrast. Moskva jõudsid esimesed teated Mazepa reetmisest, kardeti ülestõusu Ukrainas, ei vaibunud ülestõus Volgal, oli karta rootslaste ründamist.[1]

Kuid varsti sai tsaarivalitsus teada, et Bulavin saatis kirjad Zaporožje, Kubanile ja Türgi sultanile. Dolgorukile anti käsk minna Severnõi Donetsile.

Bulavin saadab üleskutsed kõigisse Doni linnadesse, kutsudes võitlusele valitsusvägede vastu.

Tšerkasskist saadab Bulavin 2000 inimest Nekrassovi juhtimisel Hopjorile (kehvistu, kuda oli ohtlik Tšerkasskis pidada) ja osa Dranõi juhtimisel Izjumi alla.[2] Plaan oli niisugune – kui Nekrassov ja Dranõi purustavad valitsusväed, minnakse tagasi ja Troitski alla ja sealt edasi Venemaale kuni Moskvani; kui aga purustatakse ülestõusnute väed, kogunedа Donil ja minna Kubanile.[3]

13. mail väljus Tšerkasskist kolm sõjavägi.

---

1 Ljubimov, Tšuguevskoe vosstanie, lk. 43-44.
2 Tšuguevskoe vosstanie, nr. 70, lk. 244.
3 Scalsamas,

Dranõi sõjaväes olid peale Doni kasakate venelased (talupojad, burlaid, tõõlised), zaporožje kasakad ja Bahmuti burlaid. Sõjavägi koosnes ratsa- ja jalaväest, oli jagatud polkudeks, keda juhtisid väljapaistvad juhid – Bespalõi, Golõi jt. Dranõi astus välja 2000 inimesega, samapalju oli Bespalõil, kellega Bahmutis ühines 4000 zaporožlast.[1] Peale selle ootas Žurebtsa jõel Majaki lähedal ataman Šutska 3000 inimesega. Üldse oli Dranõi sõjaväes umbes 11000 ülestõusnut.[2]

26. mail saatis Dranõi ülesnutse zaporožlastele, kutsudes neid võitlema selle eest, et kasakate jõgede üle ei valitseks Venemaa, vaid need jääksid endiselt vabadeks.[3]

8. juunil 1708. a. kävitasid Dranõi, Golõi ja Bespalõi Valuiki juures Urazova jõel Šumski polgu.[4] (Solovjavi ja Lebedevi järgi purustas Šumski polgu Dranõist eraldunud Golõi).[5] Lahing kestis 2 tundi; purustati kogu vaar, võeti 4 kahurit, suurtükke, sõjavarustust,

1 Булавинское восстание, nr. 68, lk. 242.
2 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 151.
3 Булавинское восстание, nr. 244, lk. 459-460.
4 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 151.
5 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 190; Лебедев, Булавинское восстание, lk. 46.

kabuseid, relvi – juturstasid põgenenud jissaulid Jasovlev, Marnov ja Savin. Nende arvates oli ülestõusnuid 20000.[1]

Dolgoruki ei julgenud ülestõusnuid jälitama minna. Ta jäi Valuiki ja saatis Tšerkasski kirja, milles teatas Šumski polgu hävitamisest ja nõudis Dranõi, Bespalõi ja Golõi väljaandmist. Tšerkasskis tekivad lahkhelid – osa kasakaid nõuab nende väljaandmist, Bulavin vastab, et kusnil ei anta omasid välja. – Sa väägid palju, aga tsaarile süüd ülestunnistama ei saada; meid on ühel nõul palju, võime sind ennast ringil kinni võtta – ütlesid talle kasakad.[2] Bulavin lasknis osa kasakaid vahistada ja suurendas eneskaitset 50 inimeseni.[3]

Pärast Šumski polgu purustamist suundus Dranõi Tori, Majaski ja Izjumi alla, agiteerides, et Šidlovski alistamas lahinguta, ähvardades tuda vastasel korral Šumski polgu saatusega. 30. juunil jõudis 7500 ülestõusnut, sealhulgas

---

1 Булавинское восстание, nr. 82, lk. 261–263.
2 Загоскин, Кондратий Булавин, lk. 136.
3 Sealsamas, lk. 136–137.

1500 zaporožlast. Tori alla. Nad nõudsid, et antaks välja Šidlovski ja raha, ütlesid, et siisavad tõe eest ja lähevad Moskva peale bojaaride vastu.[1]

Dranõi saatis Golõi ja Bespalõi Valuiki teele Dolgoruki vastu, ise hakkas tulistama kindlustatud Tori. 1. juulil tuli piiratud slobodaa-polkudele appi Šidlovski. Bulavinlased taganesid Donetsile Krivaja Luka juurde. Laking taimus 2. juulil. Kahuritule all tungis peale kasakate ratsavägi; Belogorodets viis lahingusse tööliseid ja burlakid, Podobedov oma poolt kogutud kirveste ja hangudega relvastatud talupojad.

Laking kestis öö läbi. Algul oli edu ülestõusnuil, siis astus lahingusse Gulitsi jalavägi ja sundis ülestõusnud taganema. Dranõi kutsus lahingusse varuspolnud zaporožlased. Kuid juhtus ootamatus – Šidlovskiga ühines Dropotovi polk. Ülestõusnud sunniti põgenema. Dranõi, nähes oma armee kuulu, astus võitlusse ja langes ka ise. Osa ülestõusnuid põgenes Donetsi taha ja

[1] Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 152.

ühines Galõi ja Bespalõiga.[1] Zaporožlased läksid Bahmuti, kuid 3. juulil purustasid ja põletasid valitsusväed ka Bahmuti. Nii lõppes Dnanõi sõjakäik, mis algas 13. mail, ebaeduga.

13. mail suundus teine ülestõusnute sõjavägi, 2000 inimest eesotsas Nekrassoviga Hopjorile, et kaitsta Pristanskoid valitsusvägede eest. Kuid sõjakäik ei toimunud, sest Bulavin kutsus mai lõpul Nekrassovi tagasi seoses vandenõuga Tõnrassnis. Mai lõpul läks Nekrassov 5000 inimesega Volgale.[2]

13. mail väljus ka kolmas väesalk laevadel Volgale, arvatavasti ataman Pavlovi juhtimisel. Sellega ühinesid burlakid.[3]

Samal ajal vallutasid kasakad, põgenenud soldatid ja streletsid Hohlatši juhtimisel ülestõusnud elanike abiga Dmitrijevski linna Kamõšenkal. Seejärel liikusid ülestõusnud mööda Volgat üles; nad taktsid jõuda Volga keskjooksule, kus toimus baškiiride ülestõus, mis haaras kõiki Volga-äärseid rahvaid.

1 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 158–159.
2. Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 153.
3 Salsamas, lk. 154.

26. mail piirasid ülistõusnud Saraatovit. Saraatovi vojvoodi teatel oli esimene pealetung ööl vastu 27. maid – see löödi tagasi. Balmetjev kirjutas, et esimesena ründas Saraatovit Nevassov 1500 inimesega[1], Hovanski teatas, et Hohlatš ründas esimesena ja jäi ebaedu korral Nevassovit ootama.[2] 29. mail toimus uus pealetung. Sel ajal tungisid ülistõusnuile ootamatult kallale kalmõkid, kes olid saadetud baškiiride vastu – 20000-st mehest suurdus pool Saraatovi ja Tsaritsõni alla. Apraksini teatel ründas ülistõusnuid 1000 kalmõkki, kes tulid Donilt Tšerkasski alt.[3] Saraatovlased ei ühinenud mässajatega, nagu võis karta, vaid seisid kindlalt – kirjutas Kudrjavtsev Menšikovile.[4] Ülistõusnud surnuti põgenema; tapeti 200, palju said haavata, võeti 350 kohust ja relvi.[5] Hohlatš ja Nevassov põgenesid ratsavõega Donile, aga jalavägi ataman Trofimoviga Kamõšenskale, kust jälitatuna kalmõkkide poolt, põgenes samuti

1 Пугачевское восстание, nr. 214, lk. 422.
2 Sealsamas, nr. 215, lk. 422–423.
3 Sealsamas, nr. 227, lk. 436–437.
4 Sealsamas, nr. 218, lk. 426–427.
5 Sealsamas, nr. 214, lk. 422.

Donile.[1]

Nõrrassov kogus Panšinis ülemjooksu kasakaist ja Doni „palgasjalgseist" 14000-lise armee ja suundus Tsaritsõni. Volgat mööda liikus Stohlatš kamõšinlastega, vedades piiramisvarustust. Tsaritsõni suundus ka Pavlov Burlakidega.

7. juunil tungisid nende väed kolmest küljest Tsaritsõni ja vallutasid nn. vanalinna.[2] (Podjapolskaja andmeil vallutas Tsaritsõni Pavlov 3000 mehega).[3]

Kuid laking jätkus, sest vojevood Turtšanin varjas end 500 inimesega ja roodu sõduritega nn. väikeses kindluses.[4] (Zadonski järgi oli väikeses kindluses 1000 inimest[5], Solovjovi järgi 5000 ja rood sõdureid, kes saadeti Astrahanist[6]). Neile saadeti Astrahanist appi pola Berneri juhtimisel. 5 versta kaugusel Tsaritsõnist, Sarpinski saare juures, kohtas see vastutanud ülestõusnuid. Laking kestis kella kolmeni ööseł. Berneri pola purustati; haavatud Berner taganes Tsõrnõi Jari juurde.[7]

1 Булавинское восстание, №. 215, lk. 423.
2 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 117.
3 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 154.
4 Sealsamas.
5 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 118.
6 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 194.
7 Sealsamas.

Väikese kindluse piiramine kestis 40 päeva. Pavlov kirjutas Kamõšenka ülemikele, et nad saadaksid kirvaid, kõplaid ja labidaid.[1] Paljud töölised kaevasid päeval ja ööse kraave, täitsid neid puudega ja käsitsatega, valasid tõrvaga üle ja süütasid põlema. Suitsukatte all vallutati väike kindlus[2] (17. juulil). Tsaritsonis kehtestati omavalitsus.

Volga tee oli ülestõusnute käes.

Kuid niikaua kui ülestõusnute selja taga oli kindlustatud tasoo, ei saanud nad vabalt tegutseda. Sõjaväe tasoovi aga venis lahkhelide tõttu kasakate hulgas. Samal ajal põgenesid paljud vanemad Tsõrkassist tasoovi, nende abil õnnestus ära ajada hobusekarjad Tsõrkassi alt ja jätta ülestõusnud ilma liikluskahendist. Juuni algul kirjutas Tolstoi Petrile, et Bulavin kavatseb põgeneda Kubanile ja ta lasnis Frolovil ära ajada hobusekarjad Tsõrkassi alt, et nad ei saaks põgeneda.[3] Bulavin nõuab Frolovi väljaandmist ja hobusekarja tagastamist. Tolstoi palub kiiresti abi.[4]

1 Tsyrabuiskoe vosstanie, nr. 228, lk. 441.
2 Sealsamas, nr. 227, lk. 438.
3 Sealsamas, nr. 80, lk. 258.
4 Sealsamas, nr. 83, lk. 264.

Dolgoruki kirjutas, et kuigi Bulavinil oli kavatsus Aasovi minna, ei saa ta seda teha, sest tema juures Tšerkasskis on vaid 2000 ülestõusnut ja nii väikeste jõududega ei hakka ta Aasovit ründama ning seundub avatavasti tema poolde ja ülaraina linnade vastu.[1] (Zadonski andmeil oli Bulavinil Tšerkasskis ainult 500 või veidi enam kaasvõitlejat).[2]

Juuni algul hakkas Bulavin otsustavalt ette valmistuma Aasovi sõjakäiguks. Ta saatis üleskutsed Doni linnadesse, et igast kümnest kasakast seitse tuleks sõjakäigule Aasovi vastu.[3] Samal ajal kirjutas Bulavin Kubanile, kutsudes neid ühisele sõjakäigule. Ta taktis Kubani tatarlastelt osta 2000 hobust.. ja kubalased ajasid juba 500 hobust Tšerkasski-teatati Tolstoile.[4] Veidi hiljem kirjutas Šidlovski Dolgorukile, et Bulavini juurde tuli Kubanilt 2000 kasakat ja 1100 vanausulist.[5]

13. juunil toimus ring. Bulavin teatas, et nad on valmis Aasovi sõjakäiguks.

---

1 Булавинское восстание, nr. 84, lk. 265.
2 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 144.
3 Письма и бумаги императора Петра Вилкого, T. VIII, вып. 2, lk. 781.
4 Булавинское восстание, nr. 87, lk. 269.
5 Kalsamas, nr. 92, lk. 275.

„Aga kasakad arvasid, et on vaja oodata ülemjooksu kasakaid, kuna inimesi on Tšerkasskis vähe, ja lasta neil seniks minna heina niitma. Bulavin nõustuski."[1]

Levis kuuldus, et Peeter I ise kavatseb Donile sõita. Ja tõepoolest kirjutas Peeter juba 27. mail Menšikovile – Kui Tšerkassk ei pea vastu, lähevad mässajad Azovi ja Taganrogi, ja siis on mul mõõdapäästmatult vaja Donile sõita.[2]

Seepärast ei saanud Azovi vallutamisega oodata. Bulavin otsustas koguda vabatahtlike armee. Donetski linnast laskis ta toimetada Tšerkasski kogu riigi viljatagavara, samuti 6 kahurit ja kuule. Panšinis valmistatakse jahu, mis saadetakse alamjooksule.[3]

Samal ajal läksid Tolstoi juurde kasakad ja andsid talle kirja Tšerkasski vanemailt, kes pole nõus Bulaviniga. Kirjas räägitakse, et kui Tšerkasski tulevad valitsusväed, siis ka need, kes on praegu Bulaviniga ühel nõul, annavad ta välja.[4]

Tolstoi oli kirmul Azovi saatusepärast ja palus tungivalt valitsusvägede saatmist.

1 Булавинское восстание, т. 87, lk. 269.
2 Соловьев, История России с древнейших времен, lk. 185.
3 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 145.
4 Булавинское восстание, т. 81, lk. 260.

Teadus, et Peter I kardab Bulavini ühinemist türklaste või rootslastega, püüdis Tolstoi tugevdada seda tsaari arvamust. Ta tegi oma agendile Sosolovile ülesandeks, et Zeršťšikov ahvatleks Bulavini astuma sidemesse rootslastega, et siis saadik kinni võtta ja saada vastavad tõendid. Kuid Bulavin vastas — Me võitleme oma vabade vabaduste eest, vürstide ja bojaaride vastu, rootslased aga Venemaa vastu. „Venemaa vaenlasi ma Venemaale ei viii."[1]

Ka Türgist vastas Vene saadik Petri järelepärimisele, et mingeid avaliku saadetisi pole sinna Bulavinilt tulnud.

Vangivõetud bulavinlased kinnitasid piinamisel, et nad ei tea midagi sidemeist Rootsi või Türgiga.[2]

Tšerkasskis läbenes Bulavin lõplikult kehvistule. Oma ihukaitset täiendas ta kümne kehvikuga,[3] kes olid ärasõstmatud. Vandenõulased esotsas Pozdejevi, Judušnini, Sokolovi, Ananini, Kazankini jt. valmistusid Bulavini kinnivõtmiseks. Esimene katse tehti juba 1. juunil, kuid see ei õnnestunud.[4]

---

1 Задорский, Кондратий Булавин, lk. 148.
2 Scalsamas, lk. 151.
3 Scalsamas, lk. 147.
4 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 163–164.

Bulavin kogus 15000-liise sõjaväe, kuid poole sellest moodustas halvasti väljaõppinud jalaväägi. ja Bulavin otsustas abi oodata Dranõilt ja Nezassovilt. Kamõšinist tuli Hohlatš 5 ratsapolguga. Ta teatas, et Nezassov kogub väge Kamšinis ja ei tule niipea. Ootamatu abi saabus Setšist, kust tuli hästirelvastatud sala Belovodi juhtimisel.[1]

Hohlatš määrati vabatahtliku jalaväe ülemaks. Kasakate ratsaväe atamaniks sai Zerštšinovi nõuandel Kazanskin.[2]

Asovist tulid Tšerkasski ülejoonsinud, kes nutsusid läbirääkimisi pidama Asovi elanike ja Doni kasakate vahel. Ilmselt oli seal elanike hulgas vandenõu.[3]

5. juulil algas sõjakäik Asovi.

5000 ülestõusnut koos zaporožlastega asus ülitama Kalantšat.[4] Asovi vojevood Kirejevi poolt saadetud polkovnik Vassiljevi ratsasalgal ei õnnestunud seda takistada. 6. juulil suunduti Lahinguvarras Aleksejevkasse, kus oli palju töökodasid laevahitustarbeks ja võis arvestada tööliste toetust.[5] Ülestõusnud tungisid

---

1 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 162-163.
2 Sealsamas, lk. 164.
3 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 155.
4 Sealsamas, lk. 156.
5 Sealsamas, lk. 156-157.

Matrosskaja slobodaasse. Vassiljevi ratsavägi ei suutnud neid piitada. ja tasavist saadeti talle appi veel neli polku. 3 tundi kestnus vahetpidamatu tulistamine kõigi eeslinnade ja merelaevastiku kahuritest.[1] Peamine rassus võitluses lasus Hohlatši jalaväel. Kazanskini ratsavägi ei toetanud vajalikul määral rietmise tõttu. Kui Hohlatš pärast kahetunnilist võitlust läks ise Kazanskini juurde, lasti ta maha – kirjutab Zadonskii.[2] (Tegelikult põgenes Hohlatš Tsirkassi).

Ülestõusnud taganesid Kalantšani. Lahingu väljale jäi tapetuina 423 inimest, Donis ja Kalantšas ajapus põgenemisel 400, vangi võeti 60 ülestõusnut.[3] Zaporožlased ja osa kehvistust põgenes Ukrainasse. Kazanskin kiirustas Tsirkassi, et viia teade ebaedust veel samal ööl.[4]

Tsirkassk oli ärevil. 6. juulil tuli siia Dranõi poeg, kes tõi teate kaotusest Krivaja Luka all ja isa surmast. Frolov ütles – kui Tsirkasskis saadakse teada Dranõi surmast, tapetakse Bulavin, sest et Bulavin oli loll, kogu ülestõus ja kogu lootus oli Dranõil.[5]

1 Гулявинское восстание, т. 108, л. 292.
2 Задонский, Кондратий Булавин, л. 166–167.
3 Гулявинское восстание, т. 108, л. 292–293.
4 Задонский, Кондратий Булавин, л. 167.
5 Гулявинское восстание, т. 113, л. 298.

Bulavinit süüdistati reetmises tsaari all ja taheti tappa. Leidus siiski inimene, kes teatas talle kavatsetavast kallaletungist. Bulavin kindlustas majas. Žerštšinov teatas 7. juulil, et nad tulistasid maja kahureist ja püssidest. Bulavin lasknis maha 2 nende kasakat. Ja nähes oma hukku, tapnis end ise püstolist, aga ta pooldajad võeti kinni ja pandi ahelaisse tugeva järelvalve alla.[1]

Bulavini surma kohta on mitmesuguseid andmeid – ühed räägivad ta reeturlikust tapmisest vandenõulaste poolt, teised enesetapust. Esimesed ametlikud teated räägivad enesetapmisest. Žerštšinov kirjutas, et Bulavin lasknis end püstolist maha. 8. juulil saadeti surnukeha tsaarile. Järelvaatusel kinnitas Tolstoi, et Bulavini pea oli vasakul meelekohal läbi lastud püstoliga. Tolstoi saatis teate Moskva. 20. juulil avaldati „Vedomostis" ülevaade ülestõusust ja Bulavini enesetapmisest. Sealt sai see teatavaks välismaa saadikuile. 22. juulil jõudis teade Gorki Peetri I-le. Peetri tegi kohalduse teatada sellest piiri taha, kus see ilmus ladina ja saksa keeles.[2]

---

[1] Булавинское восстание, nr. 108, lk. 192–193.
[2] Подъяпольская, Восстание Булавина, 158–160.

Apraksin kirjutas Peeter I-le, et Bulavinit tahtsid tappa kasakad, kellele ta oli lubanud kohe peale Tserkasski vallutamist tasavi võtta. Kaotuse puhul tasavi all tahtnud kasakad ta pettuse eest tappa, kuid Bulavin tulistanud end ise püstolist, kuna ta kaaslased võetud vangi või tapetud.[1]

Ametlik teade saadeti Tserkasskist valitsusele 5. augustil, kus räägiti vandenõust Bulavini vastu ja ta enesetapust.[2]

Üldse räägib enamus dokumente enesetapmisest, kuid nende algallikaks on kõigil Zeršťikov. Erandlik on vaid zaporožlase Verhoviri teade, et Bulavin lõikas enal kõhu lõhki - ja käis sisemus voolas tast välja".[3] Seda aga ei kinnita Tolstoi Bulavini keha ülevaatus. Keha ei saanud alla ka ümbruvahetatud, sest pea raiuti maha tasavis.

Kuid rida dokumente räägib Bulavini tapmisest. Sukharevi staniitsa ataman Naumov kirjutas, et Bulavin tapeti Tserkasskis. Sama kirjutas Dolgorukile oma ettekandes 14. juulil.[4]

13. aug. teatas Šidlovski Menšikovile-Viipra nii Tserkasskis saadi teada Donaõi

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 160.
2 Sebalsamas.
3 Булавинское восстание, nr. 112, lk. 297.
4 Sebalsamas, nr. 111, lk. 295-296.

surmast, tapeti teisel päeval Bulavin.[1]
Novobogoroditsi elanik teatas vojevood Šeršinile, et Doni kasakad tapsid Bulavini. Sama jutustas saraatovlane Terentjev.[2]

Tapmisest räägib ka teade 3. aug. - „Nezassovile anti teel kiri, et Bulavin, Hohlatš ja Dranõi on tapetud".[3]

Dolgoruki kirjutas - Rõkovskajas algas mäss, aga kui varga tapmisel poleks olnud neid, siis Tšerkasski elanikud üksi poleks seda teinud.[4] Samas lisas ta - Nassovi kuberner ütles, et Rõkovskaja kasakate initsiatiivil tapeti Bulavin. Seda kinnitas Dolgoruki ka oma memuaarides.[5]

Tapmisest räägib Panšinist saadetud kiri Zerštšikovile. Selles öeldakse, et saadeti ringkiri teatega Bulavini tapmisest, kuid pole öeldud, mis süü eest ta tapeti.[6] Tähendab, oli ringkiri, milles ametlikult teatati Bulavini tapmisest.

Peeter I kirjutas - Mässu peategelase tapsid kasakad Tšerkasskis - tõmmates maha „Istorija" andmed Bulavini enesetapust.[7]

---

1 Булавинское восстание, nr. 131, lk. 318.
2 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 173.
3 Scalsamas, lk. 173-174.
4 Булавинское восстание, nr. 116, lk. 303-304.
5 Исторический архив, nr. 4, lk. 188.
6 Булавинское восстание, nr. 249, lk. 467.
7 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 176.

Podjapolskaja kirjutab, et Bulavini eneseta-
pmine on kahtlane, sest pealetungijaid
oli ilmselt palju, nad õiendasid Bula-
viniga kiiresti arved - Bulavin koos selts-
meestega jõudis neist tulistada vaid
2-3 inimest. Pole teateid, et oleks haaratud
Bulavini kaasvõitlejaid, mis annab sa-
muti tunnistust kiirest arveteõiendusest
rendiga. Vaevalt leidis siis Bulavin aega
rende juurest ära minna, et tulistada
pistolist. Ebausutav on ka tulistamine
vasakule meelekohale - seda võis teha
vaid vasakukäeline või kõrvalseisja.[1]

Miks ei räägitud tõtt Bulavini surmast?
Seadus enesetapmisest oli Venemaal karm-
enesetapjaid ei maetud kirikus, nende keha
kaevati maasse nagu loomal. Bulavini häbi-
väärne hukkamine pidi olema karistuseks
uetmise ja enesetapu eest. Ka varasemad
polnud huvitatud Bulavini elusalt
kinnivõtmisest, sest ta teadis liiga palju
rende saavõtust ülistäusust.[2]

Kuid vandenõust osavõtjaid oli liiga
palju - jäädavalt ei õnnestunud Bulavi-
ni surma saladust varjata.

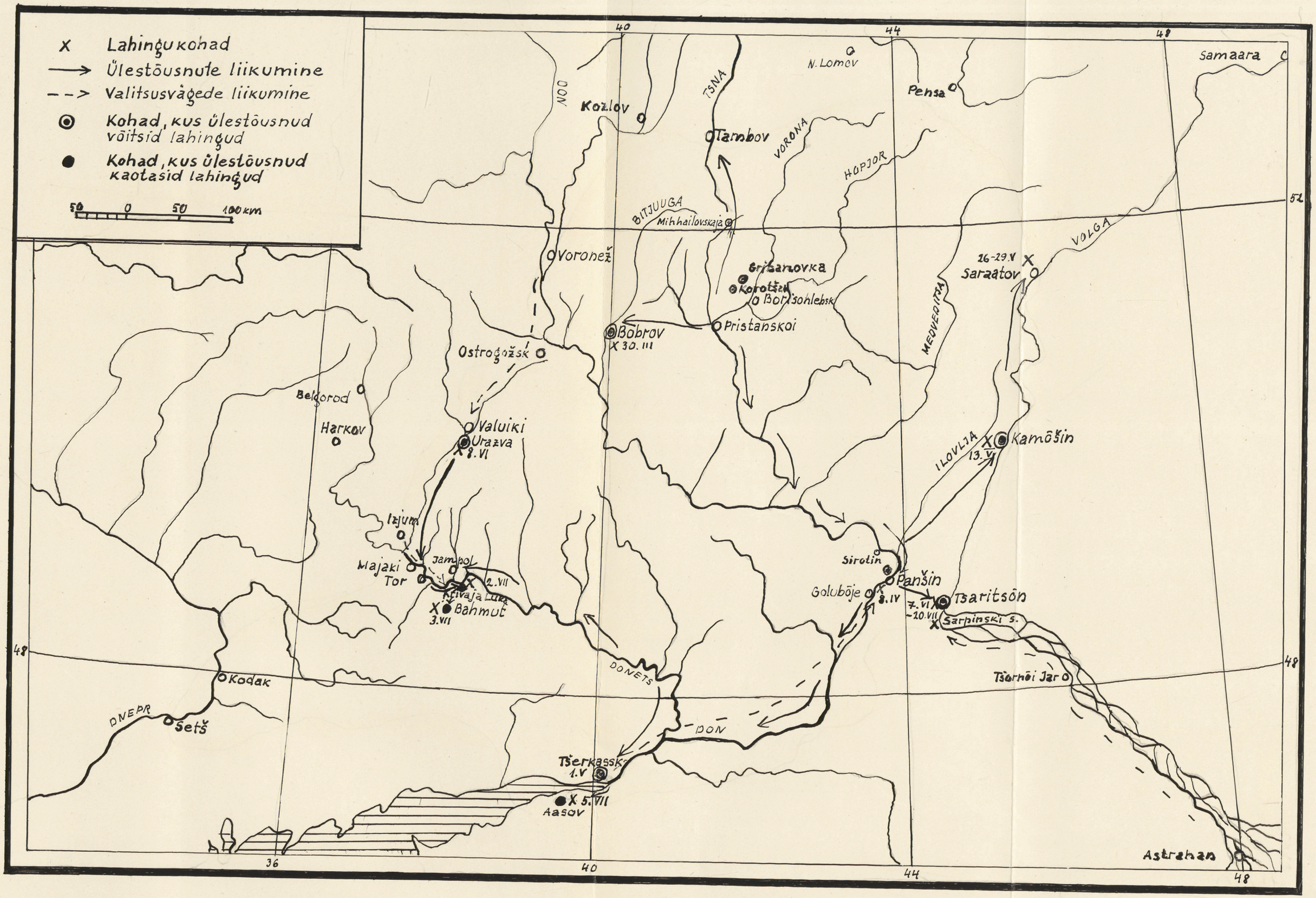
1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 171-172.
2 Sebalsamas, lk. 177.

Samal ajal kinnitavad Solovjov („Bulavin lasksis end püstolist maha")[1], Zadonski („Bulavin tõstis püstoli... Kajas laks... Vasarult meelekohalt voolab verd")[2], Lebedev („Bulavin kaitses viimase võimaluseni, siis, Tolstoi järgi, tulistas püstolist endale vasakusse meelekohta)[3] ja Tšaju Bulavini eneselapp; samal seisukohal on Pankratova toimetatud NSV Liidu ajaloo õpik.[4] „Ocherki istorii CCCP" toob joone all ära mõlemad seisukohad (kuna vastav peatükk on kirjutatud sellis küsimuses erinevatel seisukohtadel olevate Lebedevi ja Podjapolskaja poolt) ja kasutab tõstis väljendit „Bulavin kukkus".[5]

Bulavini surmaga ja ta kaaslaste vahistamisega lõpeb ülestõusu tõine etapp, mis kestis 1707. a. lõpust 1708. a. juuli alguseni. Sel perioodil võtsid ülestõusust osa laialdasemad rahvamassid. Ülestõus haaras mitte ainult Doni oma lisajõgedega, vaid ka ümbruskaudseid piirkondi Tambovi, Koslovi, Voroneži, Belgorodi, Harkovi, Volga-äärse. Ülestõusu keskusteks olid Pristanskoi ja Tšerkassk. Lõpuks saab suure

1 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 190.
2 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 172–173.
3 Лебедев, Тульское восстание, lk. 45.
4 NSV Liidu ajalugu, Tallinn, 1953, lk. 17.
5 Очерки истории СССР, Москва, 1954, lk. 264.

kaotusega Tori ja Kasovi all. Pärast seda jätkub ülistõus nii kehvistu ülistõus. Peamisteks ülistõusu rajoonideks jäävad Kesk- ja Alam-Volga ja Severnõi Donets, eriti Tori-Majaki-Izjumi territoorium. Mis puutub Voslovi-Tambovi-Voroneži piirkonda ja Doni ülemjooksu – Hopjori, Medveditsa, Buzuluki-aladesse, siis siin võib ülistõusu pidada lõppenuks juba 1708. a. juunis.

Ülestõusu II etapp

IV peatükk

Ülestõusu III etapp

(1708. a. II pool – 1709. a.)

Bulavini hurraa-hüüatus valitsusringkondades esile rõõmu. Peetri I korraldusel toimus salvet ja pidulik jumalateenistus.[1]

Kuid rõõm oli enneaegne – ülestõusu oli „kasakate mässust" ammu ülekasvanud laialdaseks rahvaliikumiseks ja jätkus ka pärast Bulavini surma Galõi, Nekrassovi, Bespalõi, Pavlovi jt. juhtimisel.

14. juulil teatas Dolgoruki, et 4000-line sõjavägi ületsas Galõi ja Bespalõiga seisab Borova jõel, 15 versta Suhharevist.[2]

Nekrassovil õnnestus Panšinis ja Golubõjis koguda 1000 kasakat ja ta valmistus minema Tšerkasski, kui sai teate Bulavini tapmisest. Nekrassov pöördus

---

1 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 174.

2 Булавинское восстание, nr. 111, lk. 295.

Tsaritsõni. 19. juulil kogunes ring. Nesrassov pani ette võtta Tsaritsõnist kahurväge ja minna Tsirkasski vastu. Kuid „paljasjalgsed" esotsas Pavloviga ei andnud kahurväge ja tegid ettepaneku jääda Tsaritsõni, aga pärast minna Volgat mööda merele. Ülestõusnute hulgas puudus üksmeel.[1]

Nesrassov läks Golubõjesse. Tsaritsõni jäi Pavlov 1000 inimesega. 20. juulil tuli sinna Astrahanist 1000-meheline polk Levingstoni juhtimisel. Pärast viisa vastupanu jätsid ülestõusnud linna maha ja põgenesid paatidel mööda Volgat. Tagaajamisest pääsenud, uputasid nad kodjad ja suundusid Donile. Panšini ilmus Pavlov 3000 inimesega - tähendab, jätkus ühinemine ülestõusnutega.[2]

Dmitrijevskile läkitas Kovanski sõjaväge, kes tuli Kaasanist. Linn oli tühi. Ülestõusnud lahkusid koos elanikega, võttes kaasa suuktüsid ja püssirahe. Kinni võetud elanikud, välja arvatud vanad ja lapsed, poodi üles. Linn hävitati täielikult. Dmitrijevski purustamisega

---

[1] Подъяпольская, Восстание Пугачева, ek. 180.
[2] Sealsamas, ek. 180-181.

lõppes ülistõus Volgal. Apraasin teatas tsaarile – nüüd on Volga tee vaba.[1]

Aidarile saadeti ülistõusnute vastu Tevjašov ja Rõxman. 26. juulil kohtusid nad Rovenki all 500-mehelise ataman Larionovi väega, kellest enamus (350) olid burlasid. Ülistõusnud hävitati täielikult – tapeti 420, sealhulgas ataman, paljud võeti vangi.[2]

Samal ajal liikus Dalgorunki Tsirkassi suunas. Petr kirjutas talle – kui lähed Tsirkassi, siis julgusta käid ja vaata, et nad atamanins valiksid hea inimese; aga kui tuled tagasi, siis Donil julgusta linne, kuid Donetsil ja teistal jõgedel puusta nimekirja järgi.[3] Ja nimelt täsi hävitada – Hapjoril ülalpool Pristanskoid Buzulukini, Donetsil ülalpool Lugani, Medveditsal üst-Medveditskini, mis on Donil. Buzulukil kõik. Aidaril kõik. Derkulil kõik. Kalitval ja teistel lisajõgedel kõik. Tšovljal Tšavlinskini. Donil kuni Donetskini las olla, nagu oli.[4]

Dolgorunki vastas Petrile – Teile on

---

1 Булавинское восстание, lk. 55.
2 Scalsamas, nr. 133, lk. 321.
3 Соловьв, История России с древнейших времён, lk. 131.
4 Булавинское восстание, nr. 98, lk. 281–282.

teada, kui vahutud inimesed on kasakad; nagu Tšerkasskis, nii nutsid nad kõigis linnades, ja kui praegu, millal nad on hirmul meie polaude ees, rendlega midagi ei tehta, võib neilt edaspidi sedasama oodata. Kui mul oli vähe jõudu, taltsid nad mind purustada, kui aga kogunesin ja läin Dranõid, hakkasid kõik jooksma.[1]

22. juulil oli Dalgoruki Miusi jõel. Ta nõudis, et Bulavini kaaslased talle välja antaks. Tšerkasskis toimus ring, kus ühed nõudsid nende väljaandmist, teised väänsid, et mitte välja anda.[2] Lõpuks lubati nad Dalgorukile välja anda siis, kui ta tuleb Tšerkasski.

26. juulil saabus Dalgoruki Kusai jõe äärde. Siin võttis teda vastu Žeröstšinov jesaulide ja vanematega, lippude ja paljude kasakatega. „Juba kaugel minust tulid nad kobustelt maha, langetasid lipud ja laskusid maha", kirjutas Dalgoruki.[3]

27. juulil asus ta laagri Tšerkasski alla. Sinna viidi Bulavini poeg ja vend, Dranõi poeg ja teised Bulavini kaaslased, kok-

[1] Соловьев, История России с древнейших времён, ln. 192.
[2] Булавинское восстание, nr. 114, ln. 295–300.
[3] Sealsamas, nr. 116, ln. 303.

ku 26 inimest. (Bulavini seltsimeestu arv on antud erinevalt – Tolstoi ja Saveljevi järgi oli neid 50, Verhovini järgi 10; vahistatute hulgas nimetatakse ka Hohlatši)[1].

28. juulil toimus risti suudlemine – kasakad tõotasid mitte mässata, mitte kedagi vastuhakule meelitada, teenida ausalt- ja neid, kes ei tule risti suudlema, tappa.[2] Risti suudles Tšerkasskis 263 inimest, üldse staniitsades 1835.[3]

Algas arvetõiendus. Dolgorukovi käsul kuskati 200 bulavinlast.[4] Bulavini pea, käed ja jalad pandi tiivaste otsa selle koha vastu, kus toimus ring. Samas poodi ka ülistõusnud, kes käisid Astrahani all. Bulavini keha poodi Kalantša ja Doni jõe vahel, kohal, kus toimus lahing. Bulavini kaaslased saadeti Moskva, kus nad hiljem hukati.

Dolgorukovi kirjutas Peetrile – Tšerkasskis on käia võrdselt süüdi, ei leia ühtki inimest, kelle peale võiks loota. Aga karmilt ei saa nendega käituda, sest siis peaks kõik tapma. Tšerkassi on vaja jätta

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 166-168.
2 Булавинское восстание, nr. 116, lk. 304.
3 Scalsamas, nr. 157, lk. 355-356.
4 Историческим архив, lk. 194.

polk sõdureid.[1] Peter vastas, et varmilt lästi toimida siis, kui kõik olid vastu hakkamas, kui on juba rahunenud, siis-täitsamad eestvedajad hukata, tüved saata sunnitöölt aga põginenud saata endistesse kohtadesse tagasi; linnad kästi põletada endise käsu järgi.[2]

5. aug. sai Dolgoruki teate, et Nõrassov ja Pavlov ühinesid Golubõjes. Sealt saatsid nad kirjad kõigile jõgedele, et igast linnast pooled kasakad sõidaksid Pansšini, et minna Tserkasski Dolgoruki vastu.[3]

Pansšinist saadeti Doni, Hopjori, Buzuluki, Medveditsa jt. linnadest kogunenud sõjaväe nimel kiri Zerištšikovile (kes valiti Bulavini järel atamaniks) – Tuli ringkiri, et tapeti Bulavin, aga seda ei kirjutatud, missugune süü eest ta tapeti ja kas kogu sõjaväe otsusega. Kui te ei teata, mis süü eest Bulavin tapeti ja ei vabasta ta kaaslasi, siis me tuleme kõigilt jõgedelt kogunenud sõjaväega Tserkasski küsima, miks te ilma koosolekuta nii tegite.[4]

---

1 Булавинское восстание, nr. 116, lk. 304.
2 Письма и бумаги императора Петра Великого, t. VIII, nr. 2553, lk. 80.
3 Булавинское восстание, nr. 122, lk. 310.
4 Scalsamas, nr. 249, lk. 467.

Vastuseks Petri kirjale - Zeršťšinov vabi alla võtta[1] -, kirjutas Dolgorukile, et ei saa seda teha, sest muidu jooksevad kõik Nevrassovi juurde, kellel olevat juba 15000-line sõjavägi.[2] On teada, et Tšernasse lähedalt on läinud nende juurde 200 inimest, samuti Donetsilt, Siidarilt jt. jõgedelt.[3] - Donil pole veel kõik ülestõusnutega ühinenud, kuna ta lasknis neil risti sundilda ja töötas armulikkust, aga Donetsil on mässumeel kõige suurem - kirjutas Dolgorukile 9. aug. - Kui kasakad, kes on minuga, jäävad ustavaks, purustame mässajad, aga kui nad reedavad, siis alume hädas.[4]

Kärman kirjutas Kalõtševile - Donetsilt läksid kõik kasakad Nevrassovi juurde. Golõiga läks 2000 inimest - ja nad kavatsevad minna Dolgorukile vastu.[5] Ka Sukharevi kasakad, kes nahkpeal reetsid, ühinesid uuesti Nevrassoviga.[6]

Nevrassovil on Golubõjis 10000 võitlejat, - teatas Tevjašov, - ja tema juurde sõidavad kõigilt jõgedelt igast nõmmest seitse.[7]

---

1 Письма и бумаги императора Петра Великого, т. VIII, nr. 2493, lk. 37.
2 Бунташное восстание, nr. 132, lk. 320.
3 Scalsamas, nr. 123, lk. 312.
4 Scalsamas, nr. 128, lk. 316.
5 Scalsamas, nr. 135, lk. 323.
6 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 178.
7 Бунташное восстание, nr. 137, lk. 325.

Jessaulovi kogunes Nerassovi kirjade peale 16 staniitsast 3000 inimest. Tähtsamad juhid olid seal Tšernunov, Kobõlski, Beljajev, nes põgenesid Tšerkasskist. Nerassov, Pavlov, Bespalõi, Losnut olid Golubõjes ja tahtsid minna Jessaulovi, et ühineda.[1]

Dolgorunki jättis Tšerkasski Gulitsi polgu ja saatis 8. aug. Panšini. Temaga läks Žukovi tragunipolk ja Doni kasakad, kellest mobiliseeriti 2/3, eesotsas endise Bulavini jessauli Sorokoviga.[2] Dolgorunki tahtis, et temaga tuleksid ka Dedjuti ja Glebovi polgud, kellel oli käsk Tuulasse minna, (kuna Tolstoi kirjutas Petrile, et Donil on kõik rahulik)[3].

Kuuldes, et ülistõusnud kogunevad Jessaulovis, jättis Dolgorunki maha vaori ja kiirustas sinna. Ta tahtis Jessaulovi ära lõigata Panšinist ja takistada ülistõusnuil ühinemist. See õnnestuski. 22. aug. piiras Dolgorunki Jessaulovi. Tal oli poolteisttuhat regulaarväge, Šidlovski ratsavägi ja üsna ebaustavad Doni kasakad, nagu ta ise iseloomustas. Dolgorunki tungis peale, kuid pidi taganema, sest ülistõusnud lootsid abi ja

---

1 Гуляйпольское восстание, лл. 139, лл. 326-327.
2 Подъяпольская, Восстание Булавина, лл. 183-184.
3 Гуляйпольское восстание, лл. 125, лл. 314.

seisid kindlalt. Kuid peagi sai selgeks, et Nekrassov ei saa appi tulla, ja 23. aug. linn alistus. Dolgoruki laskis hukata iga kümnenda - kokku 200 inimest, 10 tähtsamat juhti võttis kaasa, ataman Telnõi löödi surnuks. Linn ümbritseti võllastega. Osa võllaid pandi parvedele ja lasti mööda Doni alla.[1] Oma memuaarides kirjutas Dolgoruki, et Jessaulavis poodi kõik 3000 inimest, ainult 50 alaealist vabastati.[2]

Samal ajal läkenes Paršinile Volgalt Hovanski, kes vahustas Bašiire. Purustati ja põletati Perekop. Teades, et kasakad lahkusid Paršinist, saatis Hovanski neid jälitama Dmitrijev-Mamonovi ja Kalmõkid.

Laking toimus 23. aug. Doni jõe ääres, 5 versta allpool Paršinit. Ülestõusnuid oli 4000, voor kokku 1000 vankrist. Hovanski kirjutas - ma ei mäleta, et kasakad kunagi nii kindlalt on seisnud, ja arvan, et kindlalt seisid põgenenud tragunid ja sõdurid, eriti Seremetjevi omad.

Põgeneti vaid kahel lodjal - tuiged ülestõusnud hukkusid lahingus. Voor jäi võitjale.[3]

---

1 Гуржавинское восстание, м. 139, lk. 327.
2 Исторический архив, lk. 194.
3 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 195.

Põgenenud tahtsid ühineda Nerassoviga, kuid Nerassov, kuuldes kaotusest Jessaulovis Nižni Tširi juures, põgenes 2000 raaskasega Kubanile[1] (sealhulgas Pavlov, Bespalõi, Lasunt). Dolgoruki kirjutas Ajuk-chaanile, et see neid kalmõkkidega jälitaks[2]; Tolstoile tehti ülesandeks kirjutada Tsargradi, et Nerassovit ja tüsi vargaid Kubanil vastu ei võetaks, vaid saadetaks tagasi.[3]

Kiljim põgenesid Nerassovi juurde Kubanile ka Jessaulovi, Kobõlinski ja Nižni Tširi kasakad eesotsas Grigorjeviga.[4]

Kovanski põletas 8 linna – Golubãje, Panšini, Katšalini, Mavlinski, Sirotini, Starõi ja Navõi Grigorjevski ja Peresopi; 39 linna tunnistasid end süüdi ja andsid vandetõotuse.[5]

Dolgoruki kirjutas Peeter I-le – Praegu pole Doni rahutust, sest tähtsamad vargad on kinni võetud, tüsid üles poodud. Aga praegu on rahutu veel Donets, kus tegutsevad Golõi ja Belogorodets.[6]

---

1 Булавинское восстание, nr. 139, lk. 327.
2 Sealsamas, lk. 328.
3 Письма и бумаги императора Петра Великаго, Т. VIII,
4 Булавинское восстание, nr. 141, lk. 336; nr. 2933, lk. 377.
5 Sealsamas, nr. 145, lk. 330-331.
6 Sealsamas, nr. 139, lk. 328.

Severnõi Donetsil juhtis pärast Dranõi surma võitlust Golõi, kes toetus nüüd eranditult kehvikuile. „Meil ei ole tegemist lihtsahvaga, me võitleme bojaaride vastu, kes tsuvad ülesohut," kirjutas Golõi oma ülestsutses Vene linnadesse ja küladesse. Kui Bulavin pöördus heade ülemate, linnaelanike ja talupoegade poole eraldi, siis Golõi kirjas paistab klassiline selgus: tõga tsii, kehvikuid, tulge kõigist linnadest ratsa ja jala, ärge kartke – saate hobuseid, relvad, riided ja palka. „Me seisame vana usu ja kogu alamrahva eest".[1]

Golõi kogus Donetsil 3000-lise sõjaväe. Ta tahtis ühineda Nesrassoviga, kuid suundus Oblivis Jusaulovi lugu, pöördus tagasi, et koguda suurem väg ja oodata valitsusvägisid kidaril, kirjutas Dolgorukovile.[2]

29. augustil suundus Dolgorukovi Severnõi Donetsile. Kaks nädalat võitlesid ülestõusnud regulaarvägedega vahelduva eduga. 4. sept. võttis Dolgorukovi Oblivenski, 8. sept. põletas Degtjarnõi. Jälitades Golõid, tuli ta 14. sept. Novõi kidari, kuid Golõi lahkus nalt

---

1 Государственное восстание, nr. 248, lk. 466.
2 Белгородские, nr. 139, lk. 328.

4 päeva eest. Dolgorukovi saatis Golõdi jälitama von Deldini ja Tevjašovi polgud. Need jõudsid Golõile järele Bogutšaris, nuid ei asetunud ööseks lahingusse. Golõi teatas Donetski, et ta on ümber piiratud. Ataman Kolõtšov ja paljud kasakad arvasid, et Golõi tuleb lasta Donetski. 18. sept. läks Golõi 4000 mehega Donetski.[1] Kolõtšov andis talle laevad inimeste ja voori üle jõe viimiseks, tõi kahurid ja aitas kindlustuda.[2]

Von Deldini ja Tevjašovi ratsapolgud taandusid kahuritule all Ostrogožski, kus oli Dolgorukovi.

Poolteist nädalat hiljem läks Donetskist mööda viljalaaravan (100-170 laeva), mis suundus Rasovi ja Troitski. Karavani saatis polkovnik Bilsi 1500-mehelise salga.[3] Ataman Kolõtšov ja Golõi võtsid Bilsi Donetskis sõbralikult vastu. Nad väärisid, et Donetski läheduses varitsevad kalmõkid ja palusid püssirohtu. Bils kostitas neid, andis püssirohtu ja palus omakorda, et talle antaks saatjaid, kes turnevad kästi jõge.

---

[1] Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 187.
[2] Булавинское восстание, nr. 145, lk. 336.
[3] Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 188.

Bils liikus alla mööda Doni, kaldal saatsid teda Golõi ratsakasakad. Ootamatult tõusis tugev tuul, osa laevu purunes jäisäänamul. Golõi andis nõu kaldale ajada, et kuulata tsaari käsku.[1] Bils käskinõi.

Kasakad tungisid ootamatult ahvitseridele ja soldatitele kallale, võtsid nilt ülvad. Polkovnik ja ta lähemad abilised viputati. Saadi mõned kahurid, sõjavarustust, suur hulk püssirohtu, raha. Enamus soldateid ühines ülestõusnutega.[2]

Sõdurid tunnistasid ülekuulamisel, et Bilsi hoiatati Golõi eest, kuid ta ei kuulanud.[3] Peeter I kirjutas: „On kahju, et loll Bils oma rumalusega nii tubli polgu kaotas".[4]

Teade võidust Bilsi üle levis kiiresti Donil, Donetsil ja Hopjoril. Dolgorukile teatati, et Golõi juurde liiguvad maad ja vett mööda inimesed Migulinist, Rešetovkast, Vešenskist, Tišanskist jt. staniitsadest. Kazanskis räägisid paljud kasakad ja burlakid, et nad lähevad Dolgoruki vastu. Donetskis toimus ring, mis

---

1 Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 196.
2 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 181.
3 Булавинское восстание, nr. 154, lk. 350.
4 Письма и бумаги императора Петра Великого, t. VIII, nr. 2715, lk. 190.

otsustati, et ei Golõid ega kedagi tust välja ei anta, kui Dolgoruki tuleb Donetski.[1]

Golõi otsustas naised ja lapsed saata Doni linnadesse, ise aga minna Dolgoruki vastu. Peale Dolgoruki purustamist kavatseti minna Moskva ja hävitada bojaare, sanslasi ja „kasutoojaid". Tähendab, et ülestõusu algul püstitatud eesmärk – minna Moskva peale – püsis ka ülestõusu kolmandal perioodil.[2] Saadeti kirjad Uraina linnadesse, kutsudes alamrahvast liituma ülestõusuga.

Dolgoruki kirjutas Peetrile: Neid vargaid tuleb tund-tunnilt rohkem; minul aga on sõjaväis vaske, sest aeg on hiline, toitu ei ole – kõik on põlenud, inimesed ja hobused on väsinud. Aga nii vargail on küllalt püsse ja püssirohtu, mille nad võtsid ära Bilsilt, ja Donetskis on lähemale 100 kahurit. Golõil on 4000 inimest, Bilsil oli laevadel 1200 töölist ja on karta, et need ühinevad mässuga; aga kui ühinevad töölised ja sõdurid, saab varas väga tugevaks.[3]

---

1 Государственное восстание, nr. 154, lk. 350–351.
2 Sealsamas, nr. 145, lk. 338.
3 Sealsamas.

Allpool Donetskit ühines Golõiga 5 staniitsat.[1]

Dolgoruki oli vahepeal jõudnud hävitada kasakate linnad Aidaril ja Donetsi ülemjooksul, hukanud umbes 30000 inimest.[2]

Peeter I, kellele oli teatatud, et Donil ja Donetsil on kõik vaikne, nõudis sõjavägede tagasipöördumist Donilt, sest rootslased alustasid pealetungi.[3]

Kuid võitlus jätkus. 1. okt. 1708 ületasid Golõi ja Kolõtšev Doni ja otsustasid minna Aidarile. Golõi sõjavägi olid kasakad ka Hopjorilt ja Buzulukilt.

Tšerkasski vanemad saatsid Golõi vastu ataman Fedossejevi ja Raspopinski atamani Izvalovi 500 mehega. Izvalov sai Migulini all ülestõusnuilt lüüa ja ühines Fedossejeviga.

25. okt. sai Dolgoruki teate, et Golõi liigub Ust-Hopjorski, kust saatis kirja Donetski, kutsudes pooli ülestõusnuid endale appi. Dolgoruki kiirustas Donetski. Linnas oli 1000 kasakat ja burlakki; kaitset juhtisid atamani vend Nikita Kolõtšev ja jessaul Štšerbak. Dolgoruki ründas linna ratsavägega.

---

1 Булавинское восстание, nr. 145, lk. 338.
2 Задонский, Конградный Булавин, lk. 182.
3 Sealsamas.

Tulistamine kestis vaiksemata pooltteist tundi. Kuid jõud olid ebavõrdsed. Enamus kaitsjaid tapeti, 300 inimest võeti vangi, hukati Štšuban ja Kolõtšev, poodi pooltteistsada ülistõusnut. Donetski linn purustati ja süüdati põlema.[1] Dolgoruki kirjutas, et Donetskis tapeti ja poodi 2000 inimest.[2]

Galõi oli 4000 ülistõusnuga Rešetovka staniitsas.[3] Teistel andmetel oli Galõi sõjavães 7500 inimest, neist 5500 tidarilt, 2000 kasakast ja Tedossejevist, Bilsi sõdurid.[4]

Dolgoruki jõudis Rešetovkasse 4. nov. 1708. Galõil ei õnnestunud kõpjorile minna. Dolgoruki ratsavägi tungis staniitsasse ja sundis ülistõusnud taganema Doonni. Nnti käsk vange mitte võtta. Lahingus tapeti üle 3000 inimese, paljud hukkusid Doni ületamisel ja hiljem külma tõttu, 120 kaavatut poodi üles.[5] (Dolgoruki andmeil poodi Rešetovkas 15000 inimest).[6]

Galõi ja Kolõtšev põgenesid koos mõnekümne kasakaga; neid jälitasid Izvalov ja Tedossejev 900 kasakaga.

---

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 189.
2 „Исторический архив", lk. 194.
3 Булавинское восстание, nr. 155, lk. 351.
4 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 190.
5 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 183.
6 „Исторический архив", lk. 194.

18. nov. sõitsid Izvalov ja Fedassejev läbi kõik Hopjori staniitsad ja uputasid ja karistasid Galõi mõttekaaslasi. Pristanskois surdisid nad kõiki isti suudlema ja läksid siis Buzuluzile. „Lõpuks mäss, sest kõigist staniitsadest oli kõige rohkem rahutusi Hopjoril - ja praegu on seal rahulik," kirjutas Dalgoruki Peeter I-le.[1]

Doni linnadesse anti käsk: kui Galõi ilmub kuhugi ja tuda kinni ei võtta, linn maha põletada. 8. nubr. 1709 teatas Dalgoruki, et Mitjakinski kasakad püüdsid Galõi kinni ja ta saadeti Moskva.[2]

Galõi purustamisega lõppes ülestõusu kolmas etapp, mis hõlmas ajavahemiku 1708.a. II poolist kuni 1709.a. Sel perioodil toimus ülestõusnute võitlus karistussalkadega. Ülestõusu territoorium kitsenes. Hukkusid tuhanded ülestõusnud lahinguis Paršini, Jessaulovi, Donetsi, Rešetovka juures. Dalgoruki vaprutas kasakad. Kõik linnad, mis olid asustatud põgenenud talupoegadega, hävitati nimenirja järgi. Ajuk-khaan, kes saatis valitsusele appi salmõkid, viitles,

1 Государственное восстание, nr. 159, lk. 357.
2 Scalsamas, nr. 164, lk. 361.

et Doni ülemjooksule ei jäänud enam kasakaid.[1]

Üllatusmite mure eest sai V. Dolgoruki kingituseks Starkovski valla Možaiski maakonnas. Doni kasakatele määratud palk jaotati Peetri korraldusel Dolgoruki kaitsussalga vahel.[2] Kasvoi ohvitseridele ja sõduritele, kes võtsid võitlusest osa, kästi maasta 3 rubla palk.[3] Frolov, kes ajas ära kohutskajad Tšerkasski alt, sai koos oma kasakatega 1400 rbl, atamanid Izvalov ja Fedosejev 100 rbl.[4]

Samal ajal hukati Preobraženskoi prikaasis kõik Bulavini lähikondsed, samuti Dranõi sugulased. Teadmata on vaid Bulavini naise ja väikese poja saatus, kes olid Belgorodis.[5]

Kuid ka äraandjaist hukati palju. Pozdejev, Ananin, Kazanskin jt., nellele Tolstoi ja Dolgoruki lubasid armuandmist, hukati. Zerštšikovil raiuti Peetri I käsul Tšerkasskis pea maha. Sorokin anti sõdalastele.[6]

Donil muutus vaikseks, kuid jätkus talupoegade ja kolppide võitlus

---

1 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 190-191.
2 Письма и бумаги императора Петра Великого, T. VIII, nr. 2715, lk. 190.
3 Scalsamas, nr. 2498, lk. 41.
4 Подъяпольская, Восстание Булавина, lk. 193.
5 Задонский, Кондратий Булавин, lk. 183-184.
6 Scalsamas, lk. 184.

Venemaal.

Ülem-Volgal tegutsesid ülestõusnud Startšenko juhtimisel, Jaroslavlis hoidis võimu all Borovitšenko.

Kesk-Volgal tegutsesid põgenenud bulavinlased. Petrovski piirkonnas jätkas võitlust kästinelvastatud salk, mis koosnes Bilsi sõduritest ja burlakatest.

1709. a. suvel kogus keegi Vassiljkes nimetas end Bulavinks, põgenikke ja mässulisi Buzuluski ja Medveditsal, kus valitses mitmeid kasakate liinu. Ta mõtles minna Venemaale.[1]

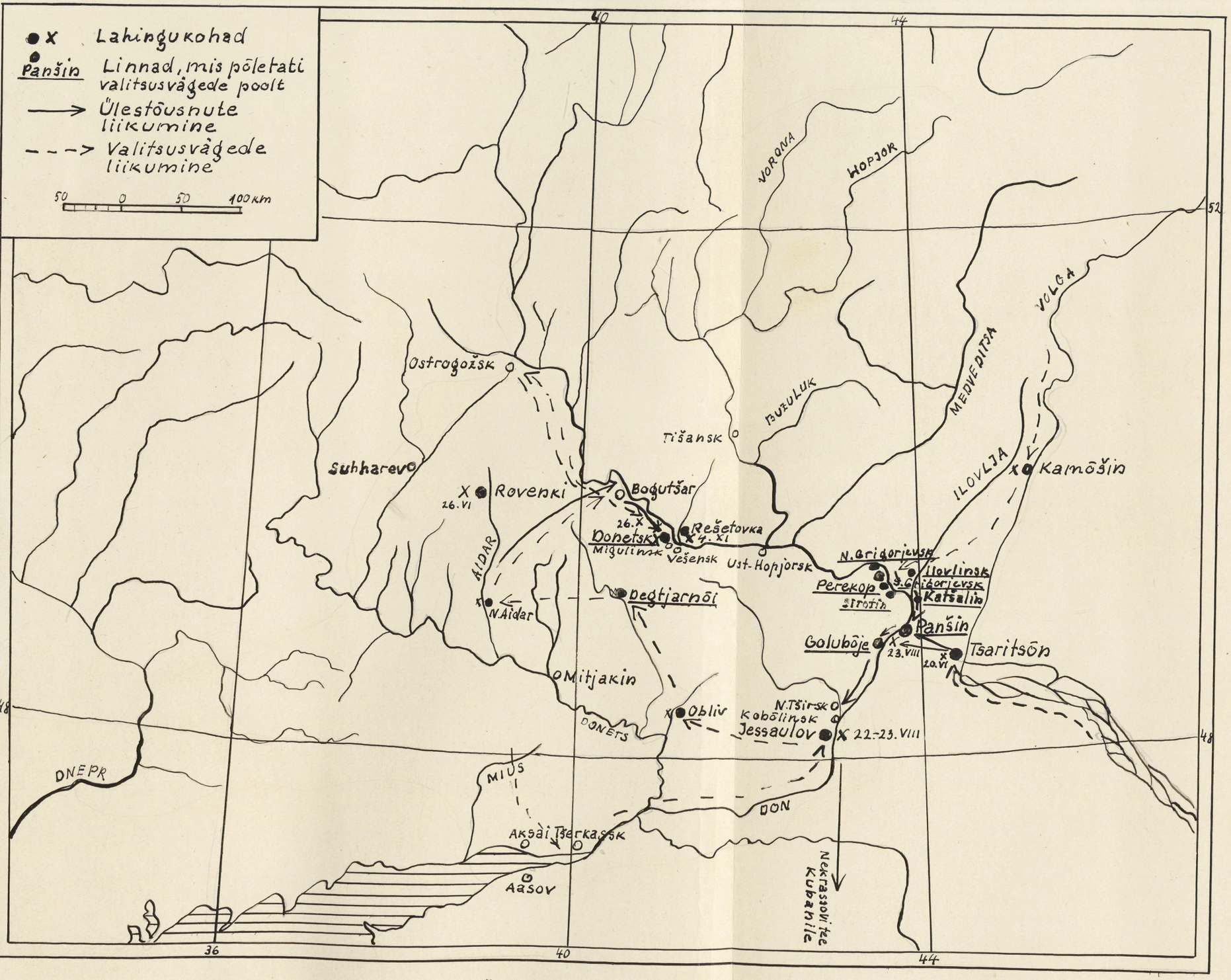
1709.–1710. a. toimusid ülestõusud 60 maakonnas. Talupojad süütasid mõisu, tapsid mõisnikke, raiusid omavoliliselt metsa ja kündsid põlde. Moodustusid palju ülestõusnute salgad.

Kuid need üksikud ülestõusnute salgad purustati valitsusvägede poolt.

19. aprillil 1709. a. tuli Peeter I isiklikult Tšerkassi piirkonna ülestõusu mahasurumist.[2]

---

[1] Загоскин, Юнградский бунтовщик, lk. 185.
[2] Лобедь, Булавинское восстание, lk. 51.

Ülestõusu III etapp

Kokkuvõte

Ülestõus aastail 1707–1709 haaras laialdase territooriumi Donil, Volgal, Ukrainas ja ning keskkubermangudes. Ülestõusnuid ühendas ühine eesmärk – võitlus valitseva feodaal-pärisorjuslikku iga vastu. Ülestõusnute loosungid kutsusid võitlema vürstide ja bojaaride, ülemate, vojevoodide, vanemate, ebaõiglaste kohtunike, „tuluotsijate", sauslaste, mõisnike, rentnike, panide, rikaste vastu, kõigi vastu, kes toimivad ebaõiglaselt. Ülestõusnud võitlesid kasakate vanade vabaduste säilitamise eest, selle eest, et talupojad ei kümnaks ega ülevaks valitseja, vaid enda jaoks.

Algul pöördusid ülestõusnud tsaari poole. Kuid klassivõitlus ja karistussalkade tegevus sundis usku „heasse tsaarisse" muutmakõrvuti ustavusega tsaarile kuulutama ähvardust valitsusvägedele vastu hakata, kui need hakkavad kasakate linnu purustama.

Ükski tsaari otsingud viisid kasakad mõttele alluda Türgi sultanile.

1708. a. mai lõpuks ei uskunud Bulavin enam heasse tsaarisse. Ta käsk – mitte meenutada tsaari nime surmanuhtluse ähvardusel – sündis nähtavasti Tšerkasskis ringil 28. mail, kus Bulavin „räägis palju sündsusetuid sõnu" ja osa kasakaid ähvardas teda kinni võtta, kui ta ei taha end tsaari ees süüdi tunnistada; sest kasakate ülemkiht ei kaotanud lootust tsaariga kokku leppida. Galõi kirjades ülestõusu kolmandal perioodil ei mainita aga üldse tsaari nime.

Rahva protesti valitseva klassi ja reformeeritud kiriku vastu näitas loosung – siista vana usu eest.

Ülestõusnute plaan oli minna Tšerkasski, hukata ebaõiglased vanemad, puhastada tasu ja Troitski, ja minna kuni Moskvani.

Ülestõusu peamiseks liikumapanevaks jõuks olid talupojad, kes põgenesid kohustuste, rekrutiksvõtmise, ehitustöödele sundvärbamise eest. Valuonski kirjutas, et praegune mäss just põgenenud talupoegadest algasid. Näiteks. Kurlasil võetud 143 vangist olid vaid 23 kasakad.

Talupoegade liikumine haaras 60 maakonda.

Teiseks põhijõuks ülestõusus oli kasakkond. Kasakate osavõtt ülestõusust tegi selle orga-

niseerituks sõjalises mõttes. Kasakate hulgast kujunes ka enamus ülestõusu juhte (Bulavin, Dranõi, Bespalõi jt.). Kasakate kehvistu jäi lõpuni ülestõusule truuks. Jõunas kasakkond aga läks ülestõusu käigus kokkuleppele valitsusvägedega, eemaldudes lõplikult 1708. a. juuli algul. Kogu ülestõusu vältel toimus võitlus kasakkonnas: koos Dolgoruki ohvitseridega hukati juba ülestõusu algul ka kasakate vanemaid, Tšerkassiskis lasxis Bulavin hukata 5 vanemat, osa saadeti välja; Bulavini „abilised" Zerštšikov, Sokolov, Ananin olid kogu aeg salajastes sidemetes Tolstoiga, hiljem tapsid nad Bulavini.

Ülestõusust võtsid osa vanausulised Kopjolilt, Buzulukilt, Medveditsalt, Kubanilt, streltsid, põgenenud soldatid Kasovist, Dolgoruki ja Šeremetjevi salgast. Peeter I kartis, et Bulavin ühutab mässule kogu Kasovi garnisoni.

Ülestõusuga ühines linnaelvistu, töölised Kasovi ja Taganrogi kindlustustöödelt, Voroneži laevaehitustehastest, Tambovi metsatöölised, Bahmuti soolaeetjad, kaubakaravanide töölised, burlakid. Kozlovi vojevood nimetas burlaste kõige hullemateks mässajateks ja varasteks.

Põgenenud soldatite, burlaskide ja tööliste osavõtt ülestõusust aitas muuta selle sotsialisest

kohalikust talupoegade rahutustest talupoegade sõjaks.

Ülestõusu esimesel etapil (1707. a. september-november) võtsid sellest osa kasakad ja põgenikud Venemaalt; teisel etapil (1707. a. lõpp – 1708. a. juuli algus) haaras ülestõus laialdasi rahvamasse; kolmandal etapil (1708. a. teine pool – 1709. a.) lasus pearasnus kehvistul. Ajaloolased, kes vaatlevad ülestõusu 1707.–1708. a., peavad seda kasakate-talupoegade ülestõusuks. 1708. a. suvel muutus ülestõus talupoegade sõjaks, mis jätkus ka 1709. a.

Vaatamata ülestõusnute visale vastupanule, lõppes see lüüasaamisega.

Kõigepealt aitas ülestõusu nurjumisele kaasa see, et ülestõus hilines – lasti mööda sobiv aeg Astrahani ülestõusu ajal (1705–1706).[1]

Taktikaliseks veaks oli sõjaväe Tšerkasski. Kui Bulavin pärast lahingut Lisovatkal poleks läinud Tšerkasski, poleks Bahmetjevil lasknud purustada Kohlatši, vaid oleks koos kehvistu ja põgenenud talupoegadega suundunud Volgale, ühinenud seal rahvuste ülestõusu ja talupoegade rahutustega – oleks ta kindlustanud ülestõusule edu.[2]

Tšerkasskis tegi Bulavin palju vigu. Peamine

---

[1] Соловьев, История России с древнейших времён, lk. 197.
[2] Лебедь, Булавинское восстание, lk. 67.

oli see, et ta lõhestas oma jõud, saatus ustavad vabatahtlikud Donetsile ja Volgale parimate atamanide Dranõi ja Nekrassovi juhtimisel. Asjatult kaotas ta aega kirjavahetuses tsaariga, lastes mõõda võimaluse võtta Rasov ja Taganrog, kuni kogunes Dolgoruki karistussalk. Liiga kaua andis Bulavin järele rikastele alamjõukate kasukatele, selle asemel, et koheasuda kehvistele poolele, kes oli ta peamine tugi. Vaatamata tähtsamate vanemate hukkamisele Tsarkasskis ja staniitsadus, vaatamata tähtsamate väljasaatmisele, said jõukad kasakad võimaluse moodustada vandenõu Bulavini vastu.

Kuid teiseltpoolt – kui Bulavin poleks Tsarkasskist ära saatnud kehvistut, siis oleks tüli valsts ja rikaste vahel viinud verise võitluseni. Kirjavahetus tsaariga pani siiski mõneks ajaks siisma valitsusvägede pealetungi, andis Bulavinile võimaluse koguda jõude. Ja kui ta oleks kohe asunud kehvistu poolele, oleks see veel kiirendanud vandenõu rikaste kasakate hulgas.

Ülestõusu nõrgestas võitlus ülestõusnute endi hulgas, näiteks Tsaritsõnis Nekrassovi ja Pavlovi vahel.

Valitsus aga oskas ära kasutada edu sõjas vootslastega, mis andis võimaluse mobiliseerida suur armee ja võtta osa ära rindelt vastaseks Dolgorukiga.

Bulavin kui vanade kasakate esindaja taktis Donil taastada vanu kasakate eesõigusi ja vabadusi. Samal ajal taktis ta hoida bojaaride ebaõiglusse eest kehvistuit, kuid ei teadnud, kuidas seda teha. Tšerkassi vanemate vara ja kiriuraha jagamine vaestele, Vene külades kasakate eeskujul omavalitsuse moodustamine, kanaldus-jagada riigi viljatagavarad – olid ajutised abinõud ja ei lahendanud peamisi küsimusi. Puudus selge poliitiline eesmärk, kindel tegevuse programm.

Bulavini ülestõus ei kergendanud talupoegade olukorda. Donil likvideeriti viimased kasakate vabadused. Pärast kasakate linnade hävitamist Hopjorile, Medveditsal ja Buzuluxil ühendati see territoorium Voroneži kubermanguga. Põgenikud saadeti endistele mõisnikele tagasi. Aidari maad kingiti Ostrogožski polgule. Ehitati uuesti üles kindlus Bahmut – kaitseks nogailaste, krimlaste ja Doni kasakate vastu. Doni Sõjaväe territoorium liideti taasavi kubermanguga.

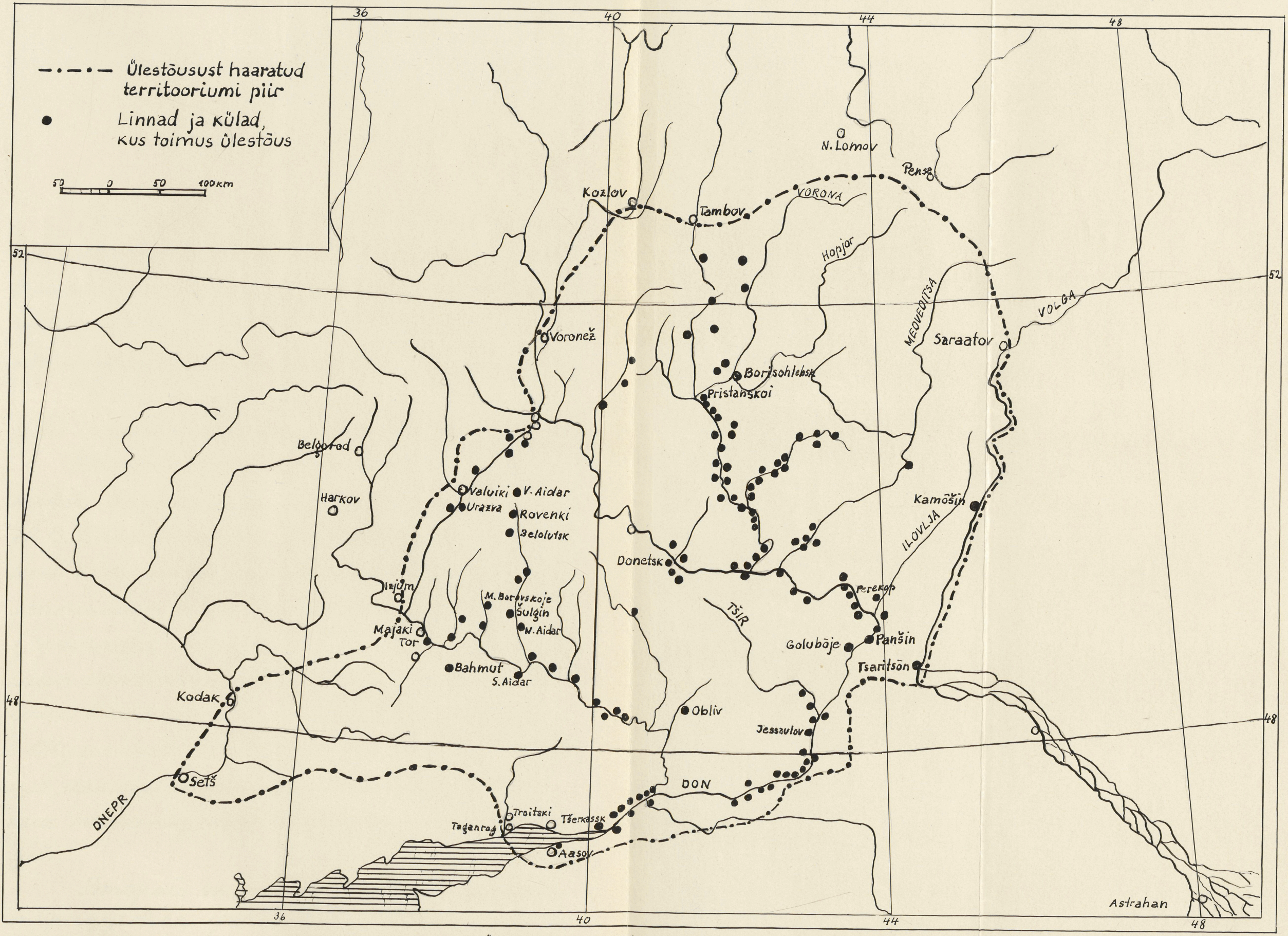
Doni ülemjooksu linnade hävitamisega likvideeriti ülestõusu kolle kehvistu näol ja avati tee mõisnike kolonisatsioonile lõunas. Tugevnes pärisorjus Donil.

Lenin kirjutas: „Kui oli pärisorjus, siis võitles kogu talurahva mass oma rõhujate vastu, mõisnike klassi vastu, kelle käes riik oli, kaitses ja toetas. Talupojad ei saanud ühineda, talupojad olid siis täiesti vaimupimeduse kütkes, talupoegadel ei olnud abilisi ega vendi linnatööliste seas, kelle poole talupojad võitlesid siiski, nii nagu nad oskasid ja suutsid. ... talupojad tõusid üles kord siin, kord seal ja valitsus andis lõpuks järele, kartes kõigi talupoegade üldist ülestõusu."[1]

Bulavini ülestõus oli üks liili talurahvasõdade ahelas, mis lõpptulemusena viisid feodaalkorra lagunemisele Venemaal.

---

[1] V. I. Lenin, Kehvtalurahvale, Teosed 6. trükk, Tallinn 1952, lk. 383–384.

Ülestõus Donil 1707–1709.

Резюме

Настоящая работа распадается на следующие разделы: „Донское казачество в начале XVIII века", „Первый этап восстания", „Второй этап восстания", „Третий этап восстания".

Первый раздел посвящен экономической характеристике Дона.

Второй раздел охватывает подготовку восстания и разгром отряда Ю. В. Долгорукова. Первый этап восстания кратковременен и протекает стремительно в течение трех месяцев (сентябрь – ноябрь 1707 г.). Число восставших колеблется от 200 чел., участвовавших в нападении на отряд Долгорукого в Шульгинском городке, до 1300-1500 повстанцев, находившихся под Закотным. Среди них много казаков и „гулящих" русских людей.

Второй этап восстания характеризуется участием в нем широких

народных масс, большим размахом движения. Хронологические рамки его – конец 1707 – начало июля 1708 г. Он охватывает не только Дон с его притоками и запольными реками, но и прилегающие уезды: Тамбовский, Козловский, Воронежский, Гзорисоглебский, Белгородский; Украину, Поволжье и центральные уезды страны. Во втором периоде следует отметить крупные военные успехи повстанцев: победу на реке Лисковатке (9 апреля), взятие Черкасска (1 мая), Дмитриевска на Калитвинке (13 мая), разгром Сулинского полка (8 июня), взятие Царицына (7 июня). Второй период заканчивается двумя поражениями повстанцев под Тором и Азовом, гибелью Драного и убийством Булавина в Черкасске.

Третий период восстания проходит во второй половине 1708 г. и в 1709 г. К нему относятся действия отдельных отрядов повстанцев и борьба их с карательными войсками. 20 июля повстанцы вынуждены были покинуть Царицын, 26 июля погиб под Ровенками отряд Харитонова. 23 августа погибали тысячи восставших под Пашиным и Есауловым, 28 октября в Донецкой и 4 ноября в Решетовской станице. Период заканчивается гибелью Голого, уходом уцелевших казаков на Кубань.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad:

Булавинское восстание (1707–1708 гг.), Труды историко-архивографического института, Т. XII, Ленинград 1935.

Ведомости времени Петра Великого в память двухсотлетия первой русской газеты, вып. 2, Москва 1906.

Письма и бумаги императора Петра Великого, Т. VII, вып. 2, Москва–Ленинград 1946; Т. VIII, вып. 1, Москва–Ленинград 1948.

Kirjandus:

Lenin, V. I., Teosed 6 kd., Tallinn 1952.

Задонский, Н. А., Кондратий Булавин, Москва 1959.

История Дона с древнейших времён до Великой Октябрьской социалистической революции, [отв. ред. В. И. Кузищов], Ростов н/Д 1965.

Лебедев, В.И., Гулавинское восстание,
Москва 1934.

Лебедев, В.И., О подавлении народного восстания 1707-1708 гг. „Исторический архив",
1955, №. 4, ск. 179-195.

Очерки истории СССР. Период феодализма.
Россия в первой четверти XVIII в. Преобразования
Петра I, Москва 1954.

Подъяпольская, Е.П., Восстание Гулавина,
Москва 1962.

Прошитейн, А.П., Земля Донская в XVIII веке,
Ростов н/Д 1961.

Соловьев, С.М., История России с древнейших времён, Т. 15-16,
Москва 1962.

Sisukord

Lk.

Eessõna 2

I ptk. Doni kasakkond XVIII saj. algul 7

II ptk. Ülestõusu I etapp 28

III ptk. Ülestõusu II etapp 45

IV ptk. Ülestõusu III etapp 86

Kokkuvõte 105

Resjumee 112

Kasutatud allikad ja kirjandus 114

Kaardid

Kaart 1 Doni Sõjaväe territoorium XVIII saj. algul . . 27/28

Kaart 2 Ülestõusu I etapp 44/45

Kaart 3 Ülestõusu II etapp 85/86

Kaart 4 Ülestõusu III etapp 104/105

Kaart 5 Ülestõus Donil 1707-1709 . . . . . 111/112